

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

કુર્આનની સર્વગ્રાહી તફસીર (વિવરણ)

મારિફુલ કુર્આન

ગુજરાતી

મૂળ લેખક

હઝરત મવલાના મુફ્તી મુહમ્મદ શફીઅ સા. (રહ.)

અનુવાદક

ઈલ્યાસ ગુલામમુહમ્મદ આદમ સાલેહ પટેલ (ખાનપુરી)

www.maarifulqurangujarati.com

[મારિફુલ કુર્આન ગુજરાતીમાંથી : ભાગ-૫, પેજ નં. ૩૧૬ થી ૩૪૫, સૂરએ તવબહ : ૬૦]

ઝકાત અને સદ્કહના હકદાર

“જે ઝકાત છે બસ તે હક છે મુફ્લીસો (ગરીબો)નો અને મોહતાજોનો અને ઝકાતના કામ ઉપર જનારાઓનો અને “મુઅલ્લફતુલ કુલૂબ” (જેમનું દિલ ખુશ રાખવાનું મંજૂર હોય તે)નો અને ગરદનો (ગુલામો) છોડાવવામાં અને કરજદારોના કરજ (અદા કરવા)માં અને અલ્લાહના માર્ગમાં અને રસ્તાના મુસાફરનો; અલ્લાહનું ઠરાવેલું છે અને અલ્લાહ સઘળું કંઈ જાણનારો હિકમતવાળો છે.”

(સૂરએ તવબહ : ૬૦)

ઝકાત અને સદકહના હકદાર

સૂરએ તવબહ : આયત નં. ૬૦

إِنَّمَا الصَّدَقَتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالسَّكِينِ وَالْعَبْدِينَ عَلَيْهَا وَالْمَوْلَةَ قُلُوبُهُمْ

وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَرْمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ وَابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِّنَ اللَّهِ

وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٦٠﴾

તરજુમો :

જે ઝકાત છે બસ તે હક છે મુફ્લીસો (ગરીબો)નો અને મોહતાજોનો અને ઝકાતના કામ ઉપર જનારાઓનો અને "મુઅલ્લફતુલ કુલૂબ" (જેમનું દિલ ખુશ રાખવાનું મંજૂર હોય તે)નો અને ગરદનો (ગુલામો) છોડાવવામાં અને કરજદારોના કરજ (અદા કરવા)માં અને અલ્લાહના માર્ગમાં અને રસ્તાના મુસાફરનો; અલ્લાહનું ઠરાવેલું છે અને અલ્લાહ સઘળું કંઈ જાણનારો હિકમતવાળો છે. (૬૦)

તફ્સીર :

(ફરજ) સદકાઓ તો ફક્ત ગરીબોનો હક છે અને મોહતાજોનો અને જે કારકૂનો (કર્મચારીઓ) આ સદકાઓ(ને વસૂલ કરવા) માટે નિયુક્ત કરવામાં આવ્યા હોય અને જેમના દિલોને આકર્ષવાનું મંજૂર હોય અને ગુલામોની ગરદનો છોડાવવામાં (ખર્ચ કરવામાં આવે) અને કરજદારોનું કરજ (અદા કરવામાં) અને જિહાદ (અને તેનો સામાન ખરીદવા)માં અને મુસાફરો(ની મદદ) માટે, આ હુકમ અલ્લાહ તરફથી નક્કી છે અને અલ્લાહ તઆલા મહાન ઈલ્મવાળો છે અને મોટી હિકમતવાળો છે.

વિસ્તૃત તફ્સીર :

સદકહ કોને આપવામાં આવે ? :

આ આયતથી અગાઉની આયતમાં સદકહ વિશે રસૂલે કરીમ ﷺ ઉપર

અમુક મુનાફિકોએ વાંધાઓ ઉઠાવ્યા હતા તેના જવાબનો ઉલ્લેખ હતો, જેમાં મુનાફિકોએ રસૂલે કરીમ ﷺ ઉપર એવો આક્ષેપ લગાવ્યો હતો કે તમે (નબીઝુબિલ્લાહ) સદકાઓની વહેંચણી ન્યાયપૂર્વક કરતા નથી, જેને ઈચ્છો છો તેને આપી દો છો.

આ આયતમાં અલ્લાહ તઆલાએ સદકહ કોને-કોને આપવાનો છે તે નક્કી કરીને તેમની ગેરસમજને દૂર કરી દીધી કે અલ્લાહ તઆલાએ પોતે એ વાત નક્કી કરી આપી છે કે, સદકહ કયા-કયા લોકોને આપવામાં આવે અને રસૂલે કરીમ ﷺ સદકાઓની વહેંચણીમાં અલ્લાહના આ જ હુકમનું પાલન કરે છે તેઓ પોતાના અભિપ્રાયથી કંઈ જ કરતા નથી.

તેનું સમર્થન એ હદીષથી પણ થાય છે જે અબૂ દાવુદ અને દારેકુતનીમાં પણ હઝરત ઝિયાદ બિન હારિષની રિવાયતથી નકલ થઈ છે, તેઓ ફરમાવે છે કે “હું રસૂલે કરીમ ﷺની સેવામાં હાજર થયો તો જાણ થઈ કે આપ ﷺ તેમની (ઝિયાદની) કોમના મુકાબલા માટે એક લશ્કર મુસલમાનોનું રવાના કરી રહ્યા છે, મેં વિનંતી કરી કે યા રસૂલુલ્લાહ ﷺ ! તમે લશ્કર ન મોકલો, હું તેમની જવાબદારી લઉં છું કે તેઓ બધા આજ્ઞાપાલક અને તમારા આધીન આવી જશે, પછી મેં પોતાની કોમને પત્ર લખ્યો તો બધા જ મુસલમાન થઈ ગયા, તેના વિશે રસૂલે કરીમ ﷺએ ફરમાવ્યું, فِي قَوْمِهِ જેમાં જાણે કે તેમને એ સંબોધન કરવામાં આવ્યું કે, આ પોતાની કોમના અતિપ્રિય અને આગેવાનોમાંથી છે, મેં વિનંતી કરી કે તેમાં મારી કોઈ વિશેષતા નથી અલ્લાહ તઆલાની મહેરબાનીથી તેમને હિદાયત મળી ગઈ અને તેઓ મુસલમાન થઈ ગયા. તેઓ ફરમાવે છે કે, હું હજુ મજલિસમાં હાજર હતો કે એક વ્યક્તિ રસૂલે કરીમ ﷺની સેવામાં કંઈક સવાલ કરવા માટે હાજર થયો, રસૂલે કરીમ ﷺએ તેને આ જવાબ આપ્યો કે,

સદકાઓની વહેંચણીને અલ્લાહ તઆલાએ કોઈ નબી અથવા ગેરનબીના ઉવાલે પણ નથી કરી, બલકે પોતે જ તેના આઠ હકદારો નક્કી કરી દીધા છે, જો તમે તે આઠમાં સામેલ છો તો તમને આપી શકું છું.”

(તફસીરે કુર્તુબી, , પેજ : ૧૬૮, જિલ્દ : ૧)

આયતનો શા'ને નુઝૂલ જાણ કર્યા પછી આયતની સંપૂર્ણ તફસીર અને ખુલાસો સાંભળતા પહેલાં એ સમજી લો કે, અલ્લાહ જલ્લ શા'નુહૂએ બધી જ મખ્લૂક મનુષ્ય, પ્રાણીઓ વગેરેને રોજી આપવાનો વાયદો કર્યો છે, وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا (૧૧:૬) અને સાથે જ પોતાની ઉચ્ચ કક્ષાની હિકમતથી એવું નથી કર્યું કે સૌને રોજીમાં સરખા કરી દીધા, માલદાર અને ફકીરનો ફરક રાખ્યો તેમાં મનુષ્યની અખ્લાકી કેળવણી અને દુનિયાની વ્યવસ્થા સંબંધી સેંકડો હિકમતો છે જેની વિગતનો અત્રે મોકો નથી. આ હિકમત હેઠળ કોઈને માલદાર બનાવ્યો તો કોઈને ગરીબ-ફકીર, પછી માલદારોના માલમાં ગરીબ અને ફકીરનો ભાગ લગાવી દીધો. ઈરશાદ થયો, وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَّعْلُومٌ لِّلسَّائِلِ وَالْمَحْرُومِ જેમાં બતાવવામાં આવ્યું કે, માલદારોના માલમાં અલ્લાહ તઆલાએ નક્કી પ્રમાણમાં ફકીરોનો ભાગ રાખી લીધો છે જે તે ફકીરોનો જ હક છે.

તેનાથી એક બાબત એ જાણ થઈ કે, માલદારોના માલમાં જે સદકહ કાઢવાનો હુકમ આપવામાં આવ્યો છે તે કોઈ એમનું અહેસાન નથી, બલકે ફકીરોનો હક છે જેને અદા કરવો તે માલદારોની જવાબદારી અને જરૂરી બાબત છે, બીજું એ પણ જાણ થઈ કે આ હક અલ્લાહ તઆલાએ નક્કી કર્યા છે, એવું નથી કે જેનું મન ચાહે જ્યારે ઈચ્છે તેમાં વધતું-ઓછું કરે, અલ્લાહ તઆલાએ આ નક્કી કરેલા હકનું પ્રમાણ બતાવવાનું કામ પણ રસૂલે કરીમ ﷺ ને સોંપી દીધું અને એટલા જ માટે આપ ﷺ એ તેની એ પ્રમાણે કાળજી રાખી કે સહાબએ કિરામ (રદિ.)ને ન જ ફક્ત મૌખિક રીતે બતાવવાને પૂરતું સમજ્યું બલકે, એ બાબતે વિગતવાર હુકમો લખાવીને હઝરત ફારૂકે આ'ઝમ (રદિ.) અને અમ્મ બિન હઝમને સોંપી દીધા, જેનાથી સ્પષ્ટ રીતે એ સાબિત થઈ ગયું કે ઝકાતના નિસાબ (પ્રમાણ) અને દરેક માલના નિસાબનું પ્રમાણ અને ઝકાત હંમેશા માટે અલ્લાહ તઆલાએ નક્કી કરીને પોતાના રસૂલે કરીમ ﷺ મારફતે લોકોને બતાવી દીધું, તેમાં કોઈપણ યુગમાં કોઈપણ પ્રદેશમાં કોઈ વધતું ઓછું અથવા ફેરબદલ કરવાનો કોઈને અધિકાર નથી.

સદકહ-ઝકાતનું ફરજ થવું એ તો સહીહ છે કે, ઈસ્લામની શરૂઆતથી જ મક્કએ મુકર્મહમાં તેની આયત નાઝિલ થઈ ચૂકી હતી, જેમકે તફસીરના ઈમામ ઈબ્ને કષીર (રહ.)એ સૂરએ મુઝ્ઝમ્મિલની આયત الزَّكَاةِ وَأَتُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا

(૭૩ : ૨૦)થી દલીલ કરી છે, કારણ કે આ સૂરત બિલકુલ વહીના શરૂઆતના સમયની સૂરતોમાંથી છે, તેમાં નમાઝની સાથે ઝકાતનો પણ હુકમ છે, અલબત્ત હદીષની રિવાયતોથી એવી જાણ થાય છે કે ઇસ્લામની શરૂઆતમાં ઝકાત માટે કોઈ ખાસ નિસાબ અથવા કોઈ ખાસ પ્રમાણ નક્કી ન હતું, બલકે જે કંઈ એક મુસલમાનની પોતાની જરૂરિયાતો પૂરી કર્યા પછી બચી રહે તે બધું અલ્લાહના માર્ગમાં ખર્ચ કરવામાં આવતું હતું, નિસાબ નક્કી કરવાનું અને ઝકાતના પ્રમાણનું વર્ણન હિજરત પછી મદીન-એ-તય્યિબહમાં નક્કી થયું છે અને પછી ઝકાત તથા સદકહને વસૂલ કરવાની વ્યવસ્થા અને એ માટેની વહીવટી તથા શાસકીય પદ્ધતિ તો મક્કા વિજય પછી અસ્તિત્વમાં આવી છે.

આ આયતમાં સહાબએ કિરામ (રદિ.) તથા તાબિઈન (રહ.) માટે આ જ વાજિબ સદકાઓ કોના ઉપર ખર્ચ કરવા તેનો ઉલ્લેખ થયો છે જે નમાઝની જેમ મુસલમાનો ઉપર ફરજ છે, કારણ કે જેમના ઉપર ખર્ચ કરવાનો છે તે હકદારો આ આયતમાં નક્કી કરવામાં આવ્યા છે અને તે ફરજ સદકાઓ છે; નફલ સદકહમાં રિવાયતના ખુલાસાઓના કારણે ઘણી બધી છૂટછાટ છે તે આ હકદારો ઉપર અવલંબિત નથી.

જો કે આ આયતોમાં સદકહનો અર્થ સામાન્ય સદકાઓ માટે ઉપયોગ થયો છે, જેમાં વાજિબ અને નફલ બંને સદકાઓ સામેલ છે પરંતુ આ આયતમાં ઉમ્મતના સર્વાનુમત (ઈજમા) દ્વારા ફરજ સદકહના જ હકદારોનું વર્ણન થયું છે અને તફસીરે કુર્તુબીમાં છે કે, કુર્આનમાં જ્યાં કંઈ પણ સદકહ વિશે બોલવામાં આવ્યું છે અને કોઈ નફલ સદકહનો ઇશારો નથી થયો તો ત્યાં ફરજ સદકહ જ અર્થ તરીકે સમજવામાં આવશે.

આ જ આયતને શબ્દ اِنَّمَا (ઈન્નામા)થી શરૂ કરવામાં આવી છે, આ શબ્દ જે અવલંબન-ખાસ (હસ્ર અને ઈનહિસાર) માટે ઉપયોગ કરવામાં આવે છે તેની શરૂઆતના વાક્યમાં જ બતાવવામાં આવ્યું કે, સદકહના જે હકદારો આગળ વર્ણન થઈ રહ્યા છે તે બધા જ વાજિબ સદકાઓ ફક્ત તેમનામાં જ ખર્ચ થવા જોઈએ તે સિવાય અન્ય કોઈના ઉપર વાજિબ સદકાઓ ખર્ચ કરી શકાતા નથી, જેમકે જિહાદની તૈયારી અથવા મસ્જિદ અને મદ્રસાના બાંધકામ અથવા અન્ય બીજી સામાજિક સંસ્થાઓ વગેરે, આ બધી વસ્તુઓ પણ જો કે જરૂરી છે અને

તેમાં ખર્ચ કરવાનો ઘણો મોટો સવાબ છે પરંતુ ફરજ સદકહ જેનું પ્રમાણ અને નિસાબ નક્કી કરવામાં આવ્યો છે તેને (ઝકાતને) તેમાં (મસ્જિદ, મદ્રસાના બાંધકામ વગેરેમાં) લગાવી શકતા નથી.

આયતનો બીજો શબ્દ صَدَقَات (સદકાત) એ "સદકહ"નું બહુવચન છે. સદકહનો અર્થ શબ્દકોષ પ્રમાણે માલના તે ભાગને કહેવામાં આવે છે જે અલ્લાહ માટે જ ખર્ચ કરવામાં આવે. (કામુષ) ઈમામ રાગિબ (રહ.)એ મુફરદાતુલ કુર્આનમાં ફરમાવ્યું કે, સદકહને સદકહ એટલા માટે કહેવામાં આવે છે કે તેને આપનારો જાણે કે એવો દા'વો કરે છે કે હું મારી પ્રવૃત્તિ અને આચરણમાં તથા મારા કહેવા અને કરવામાં સાચો છું, તેને ખર્ચ કરવા માટે મારો કોઈ દુનિયવી સ્વાર્થ નથી, બલકે ફક્ત અલ્લાહની રજામંદી માટે ખર્ચ કરી રહ્યો છું, એટલા માટે જે સદકહમાં કોઈ નામના, પ્રતિષ્ઠા અથવા દુનિયાનો સ્વાર્થ સામેલ થઈ જાય કુર્આને કરીમે તેને નિરર્થક ઠરાવ્યું છે.

શબ્દ "સદકહ" પોતાના વાસ્તવિક અર્થની રૂએ સર્વસામાન્ય છે, તે નફલ સદકહને પણ કહેવામાં આવે છે અને ફરજ ઝકાતને પણ; નફલ માટે તેનો ઉપયોગ સર્વસામાન્ય છે, ફરજ માટે પણ કુર્આને કરીમમાં ઘણા સ્થળે આ શબ્દનો ઉપયોગ થયો છે, જેમકે خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً (૯ : ૧૦૩) અને આયત إِنَّمَا الصَّدَقَات

બલકે, કુર્તુબીનું સંશોધન તો એ છે કે કુર્આનમાં જ્યારે માત્ર શબ્દ "સદકહ" બોલવામાં આવે છે તો તેનાથી ફક્ત ફરજ સદકહ જ અર્થ તરીકે હોય છે અને હદીષની રિવાયતોમાં "સદકહ" શબ્દ દરેક નેક કાર્યો માટે પણ ઉપયોગ થયો છે, જેમકે હદીષમાં છે કે કોઈ મુસલમાનને ખુશ થઈને મળવું પણ સદકહ છે, કોઈ ભાર વેઢારનારનો ભાર ઊંચકી લેવો પણ સદકહ છે, કૂવામાંથી પાણીની ડોલ પોતાના માટે કાઢી અને તેમાંથી અન્ય કોઈને પાણી આપ્યું તો તે પણ સદકહ છે, આ હદીષમાં શબ્દ સદકહને સામાન્ય રીતે વિવિધ અર્થોમાં ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે.

ત્રીજો શબ્દ ત્યારપછી لِفُقَرَاء (લિલ્ ફુકરાઅ)થી શરૂ થયો છે, તેની શરૂઆતમાં શબ્દ لَمْ (લામ) છે જે ખાસ કરીને વિશિષ્ટતા બતાવવા માટે

ઉપયોગ થાય છે, આથી વાક્યનો અર્થ એ થશે કે બધા જ સદકાઓ ફક્ત તે લોકોનો જ હક છે જેનું વર્ણન હવે પછી થઈ રહ્યું છે.

હવે, આઠ પ્રકારના લોકો કે જેઓ તેના હકદાર છે તેની વિગત સાંભળો જે અહીંયાં ઉપસ્થિત છે રજુ કરેલ છે.

તેમાં પ્રથમ હકદાર ફકીરો છે, બીજા મિસ્કીનો; ફકીર અને મિસ્કીનના મૂળ અર્થમાં જો કે વિરોધાભાસ છે, એકનો અર્થ થાય છે કે "જેની પાસે કશું ન હોય," બીજાનો અર્થ છે કે "જેની પાસે નિસાબ (શરઈ પ્રમાણ) કરતા ઓછું હોય" પરંતુ ઝકાતના હુકમમાં બંને સમાન છે, કોઈ વિરોધાભાસ નથી; જેનો ખુલાસો એ છે કે જે વ્યક્તિની પાસે તેની મૂળ જરૂરિયાત કરતા વધારે શરઈ નિસાબ (પ્રમાણ) જેટલો માલ ન હોય તેને ઝકાત આપી શકાય છે અને તેના માટે ઝકાત લેવી જાઈજ છે, જરૂરિયાતમાં રહેવાનું મકાન, વપરાશમાં આવતા વાસણો અને કપડાં તથા ફર્નિચર વગેરે બધું સામેલ છે, નિસાબ એટલે કે સાડા સાત તોલા સોનું અથવા સાડા બાવન તોલા ચાંદી અથવા તેની કિંમત જેની પાસે હોય અને કરજદાર પણ ન હોય તો પછી ન તો તેના માટે ઝકાત લેવી જાઈજ છે અને ન જ તેને ઝકાત આપવી જાઈજ છે, એ જ પ્રમાણે તે વ્યક્તિ જેની પાસે અમુક ચાંદી અથવા અમુક રોકડ રકમ અને થોડું સોનું છે તો બધાની કિંમત લગાવીને જો સાડા બાવન તોલા ચાંદીની કિંમત બરાબર થઈ જાય તો તે પણ "સાહિબે નિસાબ" (ઝકાતનું શરઈ પ્રમાણ ધારણ કરનાર) ગણાશે, તેને ઝકાત આપવી અથવા તેણે ઝકાત લેવી જાઈજ નથી અને જે વ્યક્તિ "સાહિબે નિસાબ" નથી પરંતુ તંદુરસ્ત મજબૂત અને કમાઈ શકવા માટે સક્ષમ અને સશક્ત હોય અને તેની પાસે એક દિવસ ગુજરાન ચાલે તેટલું હાજર હોય તો તેને જો કે ઝકાત આપવી તો જાઈજ છે પરંતુ એના માટે જાઈજ નથી કે તે લોકોને સવાલ (માંગણી) કરતો ફરે, આ બાબતમાં ઘણા લોકો ગફલત વર્તે છે, આવા લોકો માટે સવાલ કરવો હરામ છે, એવો વ્યક્તિ જે કંઈ સવાલ કરીને પ્રાપ્ત કરે છે તેને રસૂલે કરીમ ﷺ એ જહન્નમના અંગારા કહ્યા છે. (અબૂ દાવુદ અલી રદિ.ની રિવાયત દ્વારા, કુર્તુબી)

ખુલાસો એ છે કે ફકીર અને મિસ્કીનમાં ઝકાત બાબતે કોઈ તફાવત નથી, અલબત્ત વસિયતના હુકમમાં ફરક પડે છે કે મિસ્કીનો માટે વસિયત કરી છે તો કેવા લોકોને આપવામાં આવે ? અને ફકીરોના માટે છે તો કેવા લોકોને આપવામાં

આવે ? જેના ઉલ્લેખની અત્રે આવશ્યકતા નથી, ફકીર અને મિસ્કીન બંને હકદારોમાં એ બાબત લગભગ સમાન છે કે જેને ઝકાતનો માલ આપવામાં આવે તે મુસલમાન હોય અને વાસ્તવિકત જરૂરિયાતથી વધારે નિસાબ પ્રમાણે માલનો માલિક ન હોય.

જો કે સામાન્ય સદકહ ગેરમુસ્લિમોને પણ આપી શકાય છે, રસૂલે કરીમ ﷺનો ઇરશાદ છે, تَصَدَّقُوا عَلَىٰ أَهْلِ الْأَدْيَانِ كُلِّهَا એટલે કે, દરેક ધર્મવાળાઓ ઉપર સદકહ કરો, પરંતુ ઝકાતરૂપી સદકહ વિશે રસૂલે કરીમ ﷺએ હઝરત મઆઝ (રદિ.)ને યમન મોકલતી વેળા એવી સૂચના આપી હતી કે, ઝકાતનો માલ ફક્ત મુસલમાનોના માલદારો પાસેથી લેવામાં આવે અને તેમના જ (મુસલમાનોના) ફકીરો ઉપર ખર્ચ કરવામાં આવે, એટલા માટે ઝકાત તો ફક્ત મુસ્લિમ ફકીરો અને મિસ્કીનો ઉપર જ ખર્ચ કરી શકાય છે, ઝકાત ઉપરાંત બીજા સદકાઓ એટલે સુધી કે સદકતુલ કિત્ર પણ ગેરમુસ્લિમ ફકીરને આપવો જાઈઝ નથી. (હિદાયા)

અને બીજી શરત "સાહિબે નિસાબ" ન હોવાની પોતે ફકીર અને મિસ્કીનની વ્યાખ્યાથી સ્પષ્ટ થઈ જાય છે, કારણ કે ફકીર અને મિસ્કીન એટલી વાતમાં સમાન છે કે તેમની પાસે નિસાબ પ્રમાણે માલ ઉપસ્થિત નથી અને બંને હકદારો પછી અન્ય છ હકદારોનો ઉલ્લેખ થયો છે તેમાં પ્રથમ હકદાર ઝકાત વસૂલ કરવા માટે નિયુક્ત કારકૂનો છે.

ત્રીજા હકદાર اَلْعَامِلِينَ عَلَيْهِا છે, અહીંયાં اَعْمَالِينَ (આમિલીન)નો અર્થ તે લોકો છે જેઓ ઇસ્લામી શાસન તરફથી સદકહ, ઝકાત, ઉશર વગેરે લોકો પાસેથી વસૂલ કરીને બયતુલ માલ (ઇસ્લામી રાજ્યની તિજોરી)માં જમા કરાવવાની સેવા માટે નિયુક્ત કરવામાં આવ્યા છે, આ લોકો પોતાનો બધો જ સમય આ સેવામાં ખર્ચ કરે છે એટલા માટે તેમની જરૂરિયાતોની જવાબદારી ઇસ્લામી હુકૂમત ઉપર છે, કુર્આને કરીમની આ આયતે ઝકાતના હકદારોમાં તેમનો હિસ્સો રાખીને એ નક્કી કરી દીધું કે તેમની સેવાનો હક તે ઝકાત ખાતે જ ઉધારવામાં આવશે.

મૂળ વાત એમ છે કે, અલ્લાહ તઆલાએ મુસલમાનો પાસેથી ઝકાત અને સદકહ વસૂલ કરવાની ફરજ સીધે-સીધી રસૂલે કરીમ ﷺને સોંપી હતી જેનું

વર્ણન આ જ સૂરતમાં આગળ આવનારી આયતમાં આવવાનું છે. **خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ حَقَّهُ** એટલે કે, “તમે મુસલમાનોના માલમાંથી સદકહ વસૂલ કરો.” આ આયતનું વિગતવાર વર્ણન તો આગળ આવશે, અત્રે એ બતાવવાનો હેતુ છે કે આ આયતની રૂએ મુસલમાનોના શાસક (અમીર) ઉપર એ ફરજ છે કે, તે ઝકાત અને સદકહને વસૂલ કરે અને એ દેખીતું છે કે, અમીર પોતે તે કાર્ય વ્યક્તિગત રીતે સમગ્ર દેશમાં પોતાના સહાયકો, કર્મચારીઓ વિના કરી શકતો નથી, તે જ સહાયકો અને કર્મચારીઓના સંદર્ભમાં પ્રસ્તુત આયતમાં **وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا** ના શબ્દો કહેવામાં આવ્યા છે.

આ જ આયતોના પાલનમાં રસૂલે કરીમ **ﷺ** એ ઘણા બધા સહાબએ કિરામ (રદિ.)ને સદકહ વસૂલ કરવા માટે આમિલ (કાર્યકરો) બનાવીને વિવિધ પ્રદેશોમાં મોકલ્યા છે અને પ્રસ્તુત આયતની સૂચના અને માર્ગદર્શન પ્રમાણે જ ઝકાતમાંથી પ્રાપ્ત થતી રકમમાંથી તેમની સેવાનો હક આપવામાં આવ્યો છે, તેમાં તે સહાબા (રદિ.) પણ સામેલ છે જેઓ માલદાર હતા, હદીષમાં છે કે રસૂલે કરીમ **ﷺ** એ ફરમાવ્યું કે, “સદકહ કોઈ માલદાર માટે હલાલ નથી ફક્ત પાંચ વ્યક્તિઓ સિવાય; એક તે વ્યક્તિ જે જિહાદ માટે નીકળ્યો છે અને ત્યાં તેની પાસે આવશ્યકતા—જરૂરત પ્રમાણે માલ નથી ભલે તે ઘરમાં માલદાર હોય, બીજો સદકહ વસૂલ કરનાર આમિલ (કારકૂન) જે સદકહ વસૂલ કરવાની સેવા બજાવે છે, ત્રીજો તે વ્યક્તિ કે ભલે તેની પાસે માલ છે પરંતુ તે પોતાની પાસે ઉપસ્થિત માલ કરતા વધારેનો કરજદાર છે, ચોથો તે વ્યક્તિ જે સદકહનો માલ કોઈ ગરીબ મિસ્કીનને પૈસા આપીને ખરીદે, પાંચમો તે વ્યક્તિ જેને કોઈ ગરીબ ફકીરે સદકહથી પ્રાપ્ત થયેલ માલ ભેટ સ્વરૂપે આપી દીધો હોય.”

રહ્નો એ મસ્અલો કે સદકહ વસૂલ કરનાર કારકૂનોને તેમાંથી કેટલી રકમ આપવામાં આવે ? બસ, તેનો હુકમ એ છે કે તેમની મહેનત અને કાર્યના હિસાબે તેમને આપવામાં આવશે. *(અહકામુલ કુર્આન, જસ્સાસ, કુર્તુબી)*

અલબત્ત, એ જરૂરી છે કે ઝકાત વસૂલ કરનાર કારકૂનોનો પગાર વસૂલ કરવામાં આવેલ ઝકાતથી અડધો—અડધ કે તેથી વધારે ન હોવો જોઈએ, જો વસૂલ કરવામાં આવેલ ઝકાત એટલી ઓછી હોય કે કારકૂનોનો પગાર આપ્યા પછી અડધી રકમ પણ બાકી નથી બચતી તો પછી પગાર ઓછો કરવામાં

આવશે, અડધાથી વધારે ખર્ચ કરવામાં આવશે નહીં. (તફસીરે મઝહરી, ઝહિરિયહ)

પ્રસ્તુત વર્ણનથી જાણ થઈ કે, સદકહ વસૂલ કરનાર આમિલોને જે રકમ ઝકાતના ખાતેથી ઉધારીને પગાર સ્વરૂપે આપવામાં આવે છે તે સદકહ નથી, બલકે તેમની સેવાનું વળતર છે, એટલા માટે તેઓ માલદાર હોવા છતાં પણ આ રકમમાંથી લેવાના હકદાર છે અને ઝકાતની રકમમાંથી તેમને મહેનતાણું આપવું જાઈઝ છે અને ઝકાતના હકદારના આઠ પ્રકારોમાંથી ફક્ત આ જ પ્રકાર એવો છે જેમાં ઝકાતની રકમ સેવાના વળતર સ્વરૂપે આપવામાં આવે છે, નહિતર ઝકાત નામ જ તે દાનનું છે જે ગરીબોને કોઈપણ પ્રકારની સેવાના વળતરમાં આપવામાં ન આવે અને જો કોઈ ગરીબ ફકીર પાસેથી કોઈ સેવા કરાવીને ઝકાતનો માલ આપવામાં આવ્યો તો ઝકાત અદા થશે નહીં.

આથી અત્રે બે પ્રશ્નો ઉપસ્થિત થાય છે, પ્રથમ એ કે ઝકાતના માલને સેવાના વળતર સ્વરૂપે કેવી રીતે આપવામાં આવ્યો ? બીજું એ કે, માલદાર માટે ઝકાતનો માલ હલાલ કઈ રીતે થયો ? આ બંને પ્રશ્નોનો એક જ ઉત્તર છે કે સદકહના આમિલોના વાસ્તવિક સ્વરૂપને સમજી લેવામાં આવે; તે એ કે આ લોકો ફકીરોના વકીલની હેસિયત ધરાવે છે અને સૌને જ ખબર છે કે, વકીલનો કબ્જો અસલ પોતાના મુવક્કીલના કબ્જાના હુકમમાં હોય છે, જો કોઈ વ્યક્તિ પોતાનું કરજ વસૂલ કરવા માટે કોઈને વકીલ અથવા મુખ્તિયાર બનાવી દે અને કરજદાર એ વકીલને પોતાનું કરજ સોંપી દે તો વકીલના કબ્જામાં તે માલ આવતાની સાથે જ કરજદાર મુક્ત થઈ જાય છે તો જ્યારે ઝકાતની રકમ વસૂલ કરનાર કારકૂનોએ તે ફકીરોના વકીલ હોવાની હેસિયતથી ઝકાત વસૂલ કરી લીધી તો ઝકાત આપનારની ઝકાત અદા થઈ ગઈ, હવે આ સંપૂર્ણ રકમ તે ફકીરોની મિલકત છે જેના તરફથી વકીલ સ્વરૂપે તેમણે આ ઝકાત વસૂલ કરી છે, માટે જે રકમ તેમને સેવાના હક સ્વરૂપે આપવામાં આવે છે તે રકમ તે માલદારો તરફથી નથી, બલકે ફકીરો તરફથી આપવામાં આવે છે અને ફકીરોને તેમાં દરેક પ્રકારનો ખર્ચ કરવાનો અધિકાર છે, તેમને એ પણ અધિકાર છે કે જ્યારે પોતાનું કામ આ લોકો પાસેથી લે છે તો પોતાની રકમમાંથી તેમને તે કામ અને સેવાનું વળતર આપે.

હવે સવાલ એ રહી જાય છે કે, ફકીરોએ તો તેમના વકીલોને મુખ્તિયાર

બનાવ્યા નથી તો આ લોકો તેમના વકીલ કેવી રીતે બની ગયા ? તેનું કારણ એ છે કે ઈસ્લામી હુકૂમતનો અમીર કે જે અલ્લાહ તરફથી સમગ્ર દેશના ફકીરો અને ગરીબોનો વકીલ હોય છે અને બધાની જરૂરિયાતની જવાબદારી તેના ઉપર હોય છે, એટલા માટે પ્રદેશના અમીર જેને-જેને સદકહની વસૂલી માટે કારકૂન બનાવે તે બધા તેના નાયબની હેસિયતથી ફકીરોના વકીલ બની જાય છે.

આથી જાણ થઈ કે સદકહના આમિલોને જે કંઈ આપવામાં આવ્યું તે વાસ્તવમાં ઝકાત આપવામાં આવી નથી પરંતુ જે ફકીરોનો હક છે તે ઝકાત તે ફકીરો તરફથી સેવાના વળતર સ્વરૂપે આપવામાં આવી છે, જેમકે કોઈ ગરીબ ફકીર કોઈને પોતાના મુકદ્દમાનો વકીલ બનાવે અને તેની સેવાના બદલામાં ઝકાતથી પ્રાપ્ત કરેલ માલ અદા કરે તો અહીંયાં ન તો આપનારો ઝકાત સ્વરૂપે કંઈ આપી રહ્યો છે અને ન જ લેનારો ઝકાતની હેસિયતે કંઈ લઈ રહ્યો છે.

ખુલાસો :

ઉપરોક્ત વિગતથી એ પણ જાણ થઈ કે, આજકાલ જે ઈસ્લામી મદ્રસાઓ અને અંજુમનોના મોહતમિમ અથવા તેમના તરફથી મોકલવામાં આવતા સફીરો સદકહ અને ઝકાત વગેરે મદ્રસાઓ અને અંજુમનો માટે વસૂલ કરે છે તેમનો એવો હુકમ નથી જે સદકહનો આમિલો માટે આ આયતમાં ઉલ્લેખ થયો છે કે ઝકાતની રકમમાંથી તેમને પગાર આપી શકાય, બલકે મદ્રસાઓ અને અંજુમનો તરફથી અલગ રીતે પગાર આપવો જરૂરી છે, ઝકાતની રકમમાંથી તેમને પગાર આપી શકાય નહીં, કારણ એ છે કે આ લોકો ફકીરોના વકીલ નથી બલકે ઝકાત આપનાર માલદારોના વકીલ છે, તેમના તરફથી ઝકાતના માલને હકદારો ઉપર ખર્ચ કરવાનો તેમને અધિકાર આપવામાં આવ્યો છે, એટલા માટે તેમના કબ્જામાં માલ આવ્યા છતાં પણ ઝકાત ત્યાં સુધી અદા નહીં થાય જ્યાં સુધી તેના હકદાર ઉપર ખર્ચ ન કરે.

ફકીરોના વકીલ ન હોવું એટલા માટે દેખીતું છે કે વાસ્તવિક સ્વરૂપે પણ કોઈ ફકીરે તેમને પોતાનો વકીલ બનાવ્યો નથી તથા અમીરુલ મુઅ્મિનીનની સામાન્ય નાયબગીરીની બીનાએ જે ફકીરોની વકીલાતનો હક ઝકાત વસૂલ કરનાર કારકૂનોને પ્રાપ્ત થાય છે તે પણ તેમને પ્રાપ્ત નથી, એટલા માટે એ

સિવાય કોઈ સ્વરૂપ બાકી નથી કે તેમને ઝકાત આપનાર લોકોના વકીલ ઠરાવવામાં આવે અને જ્યાં સુધી આ માલને ઝકાતના હકદારો ઉપર ખર્ચ કરવામાં ન આવે તેમનો કબ્જો એવો જ છે જેમકે ઝકાતની રકમ જે પોતે માલદાર પાસે મૂકવામાં આવી હોય.

આ મા'મલામાં સામાન્ય રીતે બેદરકારી વર્તવામાં આવે છે, ઘણી બધી સંસ્થાઓમાં ઝકાતનું ફંડ વસૂલ કરીને તેને વરસો-વરસ મૂકી રાખવામાં આવે છે અને ઝકાત આપનારાઓ એવું સમજે છે કે અમારી ઝકાત અદા થઈ ગઈ, જ્યારે કે ઝકાત તે સમય સુધી અદા નથી થતી જ્યાં સુધી તે રકમ ઝકાતના હકદાર ઉપર ખર્ચ ન થઈ જાય.

એ જ પ્રમાણે ઘણા બધા લોકો જાણતા ન હોવાના કારણે તે સફીરોને સદકહના આમિલીનના હુકમમાં સામેલ સમજીને ઝકાતની રકમમાંથી જ તેમનો પગાર આપે છે, આ ન તો દેનાર માટે જાઈઝ લે અને ન જ લેનાર માટે જાઈઝ છે.

એક બીજો પ્રશ્ન; ઇબાદતનું વળતર :

અત્રે એક બીજો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે, ઇશારાઓ અને રસૂલે કરીમ صلی اللہ علیہ وسلمની હદીષોના ઘણા બધા ખુલાસાઓથી એ વાત સાબિત છે કે, ઇબાદત ઉપર વળતર અને મજૂરી લેવી હરામ છે, મુસ્નદે અહમદની હદીષમાં અબ્દુરહમાન બિન શિબ્લની રિવાયતથી નકલ થયું છે કે, રસૂલે કરીમ صلی اللہ علیہ وسلمએ ફરમાવ્યું, “أَقْرَأُوا الْقُرْآنَ وَلَا تَأْكُلُوا بِهِ” અને અમુક રિવાયતોમાં એ વળતરને જહન્નમનો ટૂકડો બતાવવામાં આવ્યો છે જે કુર્આનના વળતર સ્વરૂપે લેવામાં આવે, એ બાબત ઉપર ઉમ્મતના ફુક્હાની સહમતી છે કે ઇબાદત અને ઇતાઅતનો બદલો કે મજૂરી લેવી જાઈઝ નથી અને એ પણ દેખીતું છે કે સદકહ વસૂલ કરવાનું કામ એક દીની સેવા અને ઇબાદત છે, રસૂલે કરીમ صلی اللہ علیہ وسلمએ તેને એક પ્રકારનો જિહાદ કહ્યો છે, તેનો તકાદો એ જ હતો કે તેના ઉપર કોઈ વળતર અથવા મજૂરી લેવી હરામ હોય, જ્યારે કે કુર્આને કરીમે આ આયતમાં સ્પષ્ટ રીતે તેને જાઈઝ ઠરાવી દીધું અને ઝકાતના આઠ હકદારોમાં તેને સામેલ કર્યું.

ઈમામ કુર્તુબીએ પોતાની તફસીરમાં એ વિશે ફરમાવ્યું કે, જે ઇબાદતો

ફરજ અથવા વાજિબે એન છે તેની મજૂરી લેવી સદંતર હરામ છે પરંતુ જે ફરજે કિફાયા છે તેના ઉપર કોઈ વળતર કે મજૂરી લેવી આ જ આયતની રૂએ જાઈઝ છે, ફરજે કિફાયાનો અર્થ એ છે કે એક કાર્ય સમગ્ર ઉમ્મત અથવા સમગ્ર શહેરના માથે ફરજ કરવામાં આવ્યું છે પરંતુ એ જરૂરી નથી કે બધા જ તેને કરે, જો અમુક લોકો પણ તે કાર્ય કરી લેશે તો સૌ તે ફરજમાંથી મુક્ત થઈ જશે, અલબત્ત જો કોઈ વ્યક્તિ પણ એ કાર્ય નહીં કરે તો બધા જ ગુનેહગાર થાય છે.

ઈમામ કુર્તુબી (રહ.)એ ફરમાવ્યું કે, આ જ આયતથી સાબિત થયું કે ઈમામત અને ખતીબ તરીકેનું વળતર કે મજૂરી લેવી પણ જાઈઝ છે, કારણ કે તે પણ ફરજે એન નથી, બલકે ફરજે કિફાયામાં છે, આ જ પ્રમાણેનો હુકમ કુર્આન-હદીષની તા'લીમ અને બીજા દીની ઈલ્મ શિખવાડવાની બાબતમાં છે કે, આ બધા કામો સમગ્ર ઉમ્મતની જવાબદારી સ્વરૂપે ફરજે કિફાયા છે, જો અમુક લોકો કરી લે તો બધા લોકો મુક્ત થઈ જશે, એટલા માટે જો તેના ઉપર કોઈ મજૂરી કે વળતર અથવા પગાર લેવામાં આવે તો તે પણ જાઈઝ છે.

ઝકાતનો ચોથો હકદાર **مَوْلَى الْقَلْبِ** (મુઅલ્લફતુલ કુલૂબ) છે, આ તે લોકો છે જેમનું દિલ ખુશ રાખવા માટે તેમને સદકહ આપવામાં આવે છે. સામાન્ય રીતે એવો ઉલ્લેખ કરવામાં આવે છે કે તેમાં ત્રણ-ચાર પ્રકારના લોકો સામેલ હતા, અમુક મુસલમાન અને અમુક ગેરમુસ્લિમ; પછી મુસલમાનોમાંથી અમુક તો તે લોકો હતા જેઓ ગરીબ અને જરૂરિયાતમંદ હતા અને નવમુસ્લિમ પણ, જેમના દિલ એટલા માટે રાજી રાખવામાં આવતા હતા કે તેઓ ઈસ્લામ ઉપર પાકા થઈ જાય અને અમુક તે હતા જેઓ માલદાર પણ હતા અને મુસલમાન થઈ ગયા હતા પરંતુ હજુ સુધી ઈમાનનો રંગ તેમના દિલો ઉપર સંપૂર્ણ રીતે ચઢ્યો ન હતો અને અમુક તે લોકો હતા જેઓ પોતે તો પાકા મુસલમાન હતા પરંતુ પોતાની કોમને તેમના માધ્યમથી હિદાયત ઉપર લાવવાનો અને પાકા કરવાનો હેતુ હતો.

અને ગેરમુસ્લિમોમાં પણ અમુક તે લોકો હતા જેમના ત્રાસથી બચવા માટે તેમને રાજી રાખવામાં આવતા હતા અને અમુક તે લોકો હતા જેમના વિશે એવો અનુભવ હતો કે ન તો તેઓ પ્રચાર અને શિક્ષણથી પ્રભાવિત થાય છે અને ન જ યુદ્ધ અથવા સખ્તી કરવાથી, બલકે તેઓ અહેસાન અને સદ્વર્તણૂક કરવાથી

પ્રભાવિત થાય છે, રહમતુલિલ્હ આલમીન صلی اللہ علیہ وسلم તો એ જાણતા હતા કે અલ્લાહની મખ્લૂકને કુફ્રના અંધકારમાંથી કાઢીને ઈમાનના પ્રકાશમાં લઈ આવે, એટલા માટે દરેક તે જાઈઝ યુક્તિઓ કરતા હતા જેનાથી એ લોકો પ્રભાવિત થઈ શકે, આ બધા પ્રકારો સામાન્ય રીતે **مُؤَلَّفَةُ الْقُلُوبِ** (મુઅલ્લફતુલ કુલૂબ)માં સામેલ સમજવામાં આવે છે જેમને આ આયતે સદકહના ચોથા હકદાર ઠરાવ્યા છે.

ચોથા હકદાર મુઅલ્લફતુલ કુલૂબ છે, તેના વિશે ઉપરોક્ત બતાવવામાં આવી ચૂક્યું છે કે આ તે લોકો છે જેમના દિલો રાજી રાખવા માટે તેમને સદકહનો હિસ્સો આપવામાં આવતો હતો, સામાન્ય ધારણા મુજબ તેમાં મુસલમાન અને ગેરમુસ્લિમ બંને પ્રકારના લોકો હતા. ગેરમુસ્લિમોને ઈસ્લામ તરફ આકર્ષવા માટે રાજી રાખવામાં આવતા હતા અને નવમુસ્લિમોને ઈસ્લામ ઉપર પાકા કરવા માટે ખુશ કરવામાં આવતા હતા, સામાન્ય રીતે પ્રખ્યાત એ છે કે તેમને રસૂલે કરીમ صلی اللہ علیہ وسلم ના સમયકાળમાં એક ખાસ કારણ અને મસ્લિહત હેઠળ જેનું વર્ણન આવી ચૂક્યું છે, સદકહ આપવામાં આવતા હતા. આપ صلی اللہ علیہ وسلم ની વફાત પછી જ્યારે ઈસ્લામને ભૌતિક અને આર્થિક શક્તિ પણ પાપ્ત થઈ ગઈ અને કાફિરોના ફિત્નાથી બચવા અથવા નવમુસ્લિમોને ઈસ્લામ ઉપર પાકા કરવા માટે આ પ્રમાણેની તદ્દબીરો અને યુક્તિઓની આવશ્યકતા ન રહી તો તે મસ્લિહત અને કારણો પણ સમાપ્ત થઈ ગયા, એટલા માટે તેમનો હિસ્સો પણ સમાપ્ત થઈ ગયો જેને ઘણા બધા ફુક્રાએ મન્સૂખ (રદ) થઈ જવાની વ્યાખ્યા કરી છે. હઝરત ફારુકે આ'ઝમ (રદિ.), હસન બસરી, શુઅબી, અબૂ હનીફા, માલિક બિન અનસ સાથે આ નિવેદનનો સંબંધ જોડવામાં આવે છે.

ઘણા બધા લોકોએ ફરમાવ્યું કે, મુઅલ્લફતુલ કુલૂબનો હિસ્સો મન્સૂખ (રદ) નથી થયો, બલકે હઝરત સિદીકે અકબર અને ફારુકે આ'ઝમ (રદિ.)ના સમયકાળમાં તેને મુલતવી રાખવાનો અર્થ એ હતો કે, તેની આવશ્યકતા ન રહેવાના કારણે તેમના હિસ્સાને મુલતવી કરવામાં આવ્યો હતો, ભવિષ્યના કોઈ સમયમાં પણ ફરી જો આવી આવશ્યકતા આવી પડે તો તે ફરી આપી શકાય છે. ઈમામ ઝહરી, કાઝી અબ્દુલ વહ્દાબ, ઈબ્ને અરબી, ઈમામ શાફઈ અને ઈમામ અહમદ (રહ.)નો આ જ અભિપ્રાય છે, પરંતુ સાચી અને વાસ્તવિક વાત એ છે કે

ગેરમુસ્લિમોને સદકહ વગેરેમાંથી કોઈ સમયે, કોઈ યુગમાં પણ હિસ્સો આપવામાં આવ્યો નથી અને ન જ તેઓ "મુઅલ્લફતુલ કુલૂબ"માં સામેલ છે જેનું વર્ણન સદકાઓના હકદારો તરીકે આવ્યું છે.

ઈમામ કુર્તુબીએ પોતાની તફસીરમાં એ બધા લોકોના નામો વિગતવાર જણાવ્યા છે જેમના દિલ રાજી રાખવા માટે રસૂલે કરીમ ﷺએ સદકહના ખાતામાંથી તેમને ભાગ આપ્યો. આ બધા લોકોના નામો ગણાવીને ફરમાવ્યું, **وَبِالْجُمْلَةِ فَكُلُّهُمْ مُؤْمِنٌ وَلَمْ يَكُنْ فِيهِمْ كَافِرٌ** એટલે કે, ખુલાસો એ છે કે "મુઅલ્લફતુલ કુલૂબ" બધા મુસલમાનો જ હતા તેમાં કોઈ કાફિર સામેલ ન હતો.

એ જ પ્રમાણે તફસીરે મઝહરીમાં છે, **لَمْ يَثْبُتْ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ** એટલે કે, આ વાત કોઈ રિવાયતથી સાબિત નથી કે રસૂલે કરીમ ﷺએ કોઈ કાફિરને ઝકાતના માલમાંથી તેનું દિલ રાજી રાખવા માટે હિસ્સો આપ્યો હોય, તેનું સમર્થન તફસીરે કશ્શાફની એ વાતથી થાય છે કે સદકહના હકદારોનો ઉલ્લેખ અત્રે તે કાફિરો અને મુનાફિકોના જવાબમાં આવ્યો છે જેઓ રસૂલે કરીમ ﷺ ઉપર સદકહની વહેંચણી વિશે વાંધો ઉઠાવ્યા કરતા હતા કે અમને સદકહ આપવામાં આવતા નથી. આ આયતમાં સદકહના હકદારોની વિગત વર્ણન કરવાનો મકસદ એ છે કે, તેમને બતાવવામાં આવે કે કાફિરનો કોઈ હક સદકહના માલમાં નથી, જો "મુઅલ્લફતુલ કુલૂબ"માં કાફિરો પણ સામેલ હોય તો આવો જવાબ આપવાની આવશ્યકતા જ ન હતી.

તફસીરે મઝહરીમાં એ ભૂલને પણ સારી રીતે સ્પષ્ટ કરવામાં આવી છે જે અમુક હદીષની રિવાયતોના કારણે લોકો સમક્ષ રજૂ થાય છે, જેનાથી સાબિત થાય છે કે રસૂલે કરીમ ﷺએ અમુક ગેરમુસ્લિમોને અમુક ભેટ-સોગાતો આપી છે, એટલા માટે સહીહ મુસ્લિમ અને તિરમિઝીની રિવાયતમાં જે એવો ઉલ્લેખ થયો છે કે, રસૂલે કરીમ ﷺએ સફવાન બિન ઉમય્યાને કાફિર હોવાના સમયે અમુક ભેટ-સોગાત આપી હતી તેના વિશે ઈમામ નવવી (રહ.)ના હવાલાથી એવું લખાણ ફરમાવ્યું કે, આ ભેટ-સોગાત ઝકાતના માલમાંથી ન હતી, બલકે ગઝ્વએ હુનૈનના માલે ગનીમતનો જે ખુમ્સ (પાંચમો ભાગ) બચતુલ માલમાં સામેલ થયો તેમાંથી આપવામાં આવ્યું અને એ દેખીતું છે કે, બચતુલ માલના આ

ખાતામાંથી મુસ્લિમ અને ગેરમુસ્લિમ ઉપર ખર્ચ કરવો ફુક્હાની સર્વસહમતીથી જાઈઝ છે, પછી ફરમાવ્યું કે ઈમામ બયહકી (રહ.), ઈબ્ને સય્યિદુન્નાસ, ઈમામ ઈબ્ને કષીર (રહ.) વગેરે અમે સૌએ એ જ ઠરાવ્યું છે કે, આ ભેટ-સોગાતો ઝકાતના માલમાંથી નથી બલકે ગનીમતના ખુમ્સમાંથી છે.

એક મોટો લાભ :

એનાથી એ પણ જાણ થઈ કે, પોતે રસૂલે કરીમ ﷺ ના સમયકાળમાં સદકહનો માલ જો કે તે બયતુલ માલમાં ભેગો કરવામાં આવતો હતો પરંતુ તેનો હિસાબ બિલકુલ અલગ રાખવામાં આવતો હતો અને બયતુલ માલના બીજા આર્થિક ખાતાઓ જેમકે, ગનીમતનો ખુમ્સ અથવા ખુમ્સે મઆદિન (ખાણ-ખનીજનો પાંચમો ભાગ) વગેરેનો હિસાબ અલગ-અલગ રાખવામાં આવતો હતો અને દરેકના હકદારો અને ક્યાં ખર્ચ કરવાનો છે તે બાબત પણ અલગથી લખવામાં આવતી હતી, જેમકે ફુક્હાએ સ્પષ્ટતા કરી છે કે ઈસ્લામી હુકૂમતના બયતુલ માલમાં ચાર અલગ-અલગ ખાતાઓ રહેવા જોઈએ અને અસલ હુકૂમ એ છે કે ફક્ત હિસાબ અલગ રાખવાનો નથી, બલકે દરેક ખાતાનો બયતુલ માલ પણ અલગ હોવો જોઈએ, જેથી દરેક તેના હકદારો ઉપર ખર્ચ કરવાની સંપૂર્ણ કાળજી રાખી શકે, અલબત્ત જો કોઈ સમયે કોઈ ખાસ ખાતામાં અછત હોય તો બીજા ખાતામાંથી કર્જ સ્વરૂપે લઈને ખર્ચ કરી શકાય છે. નીચે બયતુલ માલના ખાતાઓનું વિવરણ છે.

(૧) ખુમ્સ ગનાઈમ (ગનીમતોનો પાંચમો ભાગ) :

"ખુમ્સે ગનીમત" એટલે કે, જે માલ કાફિરો પાસેથી યુદ્ધ દ્વારા પ્રાપ્ત થાય તેના ચાર ભાગ મુજાહિદોમાં વહેંચીને બાકીનો પાંચમો ભાગ બયતુલ માલનો હક છે. "ખુમ્સે મઆદિન" (ખાણ-ખનીજ વગેરેનો પાંચમો ભાગ) એટલે કે, વિવિધ પ્રકારની ખાણોમાંથી નીકળતી વસ્તુઓમાંથી પાંચમો ભાગ બયતુલ માલનો હક છે. "ખુમ્સે રિકાઝ" એટલે કે પ્રાચીન સમયનો કોઈ ખજાનો જમીનમાંથી મળી આવે, તો તેનો પણ પાંચમો ભાગ બયતુલ માલનો હક છે. આ ત્રણે પ્રકારના ખુમ્સ બયતુલ માલના એક જ ખાતામાં સામેલ છે.

(૨) સદકહ :

બીજું ખાતુ સદકહનું છે જેમાં મુસલમાનોના ઝકાત, સદકતુલ ફિત્ર અને તેમની જમીનોના ઉશર સામેલ છે.

(૩) ખિરાજ અને ફઈ :

ત્રીજું ખાતુ ખિરાજ અને ફઈના માલનું છે, જેમાં ગેરમુસ્લિમોની જમીનોની પ્રાપ્ત થયેલ ખિરાજ અને તેમનો જિઝિયો અને તેમની પાસેથી પ્રાપ્ત કરેલ વેપારનો ટેક્સ અને તે બધા જ પ્રકારની માલ સામેલ છે જે ગેરમુસ્લિમો પાસેથી તેમની રાજી-ખુશીથી સુધરાઈના કામ માટે લેવામાં આવ્યો હોય.

(૪) લાવારિસ માલ :

ચોથું ખાતુ ખોવાયેલ પ્રોપર્ટીનું હોય છે જેમાં લાવારિસ માલ, લાવારિસ વ્યક્તિનો વારસો વગેરે સામેલ છે. આ ચારે ખાતાઓના હકદારો જો કે અલગ-અલગ છે પરંતુ ફકીરો અને મિસ્કીનોનો હક આ ચારે ખાતાઓમાં રાખવામાં આવ્યો છે જેનાથી અંદાજો લગાવી શકાય છે કે ઈસ્લામી કોમના આ ગરીબ અને અશક્ત વર્ગને મજબૂત કરવા માટે પૂરતી કાળજી રાખવામાં આવે છે, જે વાસ્તવમાં ઈસ્લામી હુકૂમતની આગવી વિશેષતા છે નહિતર દુનિયાના સામાન્ય વ્યવસ્થાતંત્રોમાં એક ખાસ વર્ગ પ્રગતિ કરતો રહે છે, ગરીબને ઊભરવાનો મોકો જ નથી મળતો જેના પરિણામે સામ્યવાદ અને કૉમ્યુનિઝમે જન્મ લીધો પરંતુ તે ખિલકુલ એક અસ્વાભાવિક અપ્રાકૃતિક સિદ્ધાંત છે, જેમકે કોઈ વરસાદથી બચવા નાળાની વચ્ચે ઊભો થઈ જાય એ રીતે આ સામ્યવાદ પણ માનવતા માટે કાતિલ જુલમ છે.

ખુલાસો એ છે કે, ઈસ્લામી હુકૂમતમાં ચાર બયતુલ માલ ચાર ખાતાઓ માટેના અલગ-અલગ નક્કી કરવામાં આવે છે અને ફકીરો તથા મિસ્કીનોનો હક ચારેયમાં રાખવામાં આવ્યો છે, તેમાંથી પ્રથમ ત્રણ ખાતાઓના હકદારો પોતે કુર્આને કરીમે વિગતપૂર્વક નક્કી કરીને સ્પષ્ટ કર્યા છે. પ્રથમ ખાતુ એટલે કે, "ખુમ્સે ગનાઈમ" એટલે કે, ગનીમતના પાંચમાં ભાગના હકદારોનું વર્ણન સૂરએ અન્ફાલમાં દશમાં સિપારાની શરૂઆતમાં ઉપસ્થિત છે અને બીજું ખાતુ એટલે કે, સદકહના હકદારોનું વર્ણન સૂરએ તવબહની પ્રસ્તુત ૬૦ નંબરની આયતમાં

આવ્યું છે, જેની વિગતવાર ચર્ચા અત્યારે આપણે કરી રહ્યા છીએ અને ત્રીજું ખાતુ જેને ઈસ્લામિક પરિભાષામાં "ફઈ"નો માલ કહેવામાં આવે છે તેનું વર્ણન સૂરએ હશરમાં વિગતવાર આવ્યું છે. ઈસ્લામી હુકૂમતના મોટા ભાગે લશ્કરી ખર્ચાઓ અને સરકારી અધિકારીઓના પગારો વગેરે આ જ ખાતામાંથી ખર્ચ કરવામાં આવે છે. ચોથું ખાતુ એટલે કે લાવારિસ માલ; રસૂલે કરીમ ﷺની સૂચના અને માર્ગદર્શન દ્વારા તથા ખુલફાએ રાશિદીનની પદ્ધતિ અનુસાર અપંગ, મોહતાજો અને લાવારિસ બાળકો માટે ખાસ રાખવામાં આવ્યું છે. (શા'મી, કિતાબુઝઝકાત)

ખુલાસો એ છે કે ફુક્હાએ બયતુલ માલના ચારે ખાતાઓને અલગ-અલગ રાખવાની અને પોત-પોતાના નક્કી કરવામાં આવેલ હકદારો ઉપર ખર્ચ કરવાની જે સૂચના આપી છે એ બધું કુર્આનના ફરમાનો અને રસૂલે કરીમ ﷺ ત્યારબાદ ખુલફાએ રાશિદીન (રદિ.)ની પદ્ધતિ અનુસાર સ્પષ્ટ રીતે સાબિત થયેલ છે.

આ સંદર્ભના ખુલાસા પછી પાછા અસલ મસ્અલા "મુઅલ્લફતુલ કુલૂબ"ને સમજવું; પ્રસ્તુત વર્ણનમાં સંશોધનકારો, મુહદ્દીસો અને ફુક્હાના ખુલાસાઓથી એ બાબત સાબિત થઈ ચૂકી છે કે મુઅલ્લફતુલ કુલૂબનો કોઈ ભાગ કોઈ કાફિરને કોઈ સમયે પણ આપવામાં નથી આવ્યો, ન તો રસૂલે કરીમ ﷺના સમયકાળમાં અને ન જ ખુલફાએ રાશિદીન (રદિ.)ના સમયકાળમાં અને જે ગેરમુસ્લિમોને આપવાનું સાબિત થયેલ છે તે સદકહ અને ઝકાતના ખાતામાંથી નથી બલકે ગનીમતના ખાતામાંથી આપવામાં આવ્યું છે, જેમાંથી દરેક જરૂરિયાતમંદ મુસ્લિમ અને ગેરમુસ્લિમને આપી શકાય છે, માટે "મુઅલ્લફતુલ કુલૂબ"માં માત્ર મુસ્લિમો જ રહી ગયા અને તેમનામાં જે ફકીરો છે તેમનો ભાગ નિયમ પ્રમાણે બાકી રહેવા ઉપર સંપૂર્ણ ઉમ્મતની સહમતી છે. મતભેદ માત્ર એવા સ્વરૂપમાં રહી ગયા કે આ લોકો માલદાર સાહિબે નિસાબ હોય તો ઈમામ શાફઈ (રહ.) અને ઈમામ અહમદ (રહ.)ના મતે કારણ કે, ઝકાતના બધા જ હકદારોમાં ફકીરો અને જરૂરિયાતમંદોની શરત નથી એટલા માટે તેઓ મુઅલ્લફતુલ કુલૂબમાં એવા લોકોને પણ સામેલ કરે છે જેઓ માલદાર અને પૈસાવાળા છે, ઈમામે આ'ઝમ અબૂ હનીફહ (રહ.) અને ઈમામ માલિક (રહ.)ના મતે સદકહ વસૂલ કરનાર કારકૂનો સિવાય બાકી બધા જ હકદારોમાં

ફકીરો અને હાજતમંદોની શરત છે, એટલા માટે મુઅલ્લફતુલ કુલૂબનો ભાગ પણ તેમને એ જ શરત સાથે આપવામાં આવશે કે તેઓ ફકીર અને જરૂરિયાતમંદ હોય, જેમકે غَارِمِينَ (કરજદાર) અને رِقَابٌ (ગુલામ) અને ابْنُ سَيْلٍ (મુસાફિર) વગેરે બધામાં એ જ શરત સાથે તેમને ઝકાત આપવામાં આવે છે કે તે આ સ્થળે જરૂરિયાતમંદ હોય ભલે તે પોતાના વતનમાં માલદાર હોય.

આ ખુલાસાનું પરિણામ એ નીકળ્યું કે, મુઅલ્લફતુલ કુલૂબનો ભાગ ચારે ઈમામોના મતે મન્સૂબ (રદ) નથી થયો, ફરક માત્ર એટલો જ છે કે અમુક લોકોએ ફકીરો અને મિસ્કીનો સિવાય કોઈ બીજાને તેના હકદારોમાં ગરીબી અને જરૂરિયાતમંદ હોવાની શરત નથી કરી અને અમુકે તે શરત હોવાનું બતાવ્યું છે. જે લોકોએ એ શરત રાખી છે તે મુઅલ્લફતુલ કુલૂબમાં પણ ફક્ત તે જ લોકોને આપે છે જેઓ જરૂરિયાતમંદ અને ગરીબ હોય, અલબત્ત આ હિસ્સો કાયમ અને બાકી છે. (તફસીરે મઝહરી)

આટલે સુધી સદકહના આઠ હકદારોમાંથી ચારનું વર્ણન આવ્યું છે. આ ચારેનો હક શબ્દ لَامٌ (લામ) હેઠળ વર્ણન થયો. لِفُقْرَاءٍ وَالْمَسَاكِينِ આગળ જે ચાર હકદારોનું વર્ણન છે, જેમાં વિષય બદલીને "લામ"ના બદલે શબ્દ فِی (ફી)નો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે, ફરમાવ્યું, وَفِي الرَّقَابِ وَالْغَارِمِينَ, ઝમખશરીએ કશશાફમાં તેનું કારણ એ વર્ણન કર્યું છે કે, એ વાત તરફ ઈશારો કરવો મંજૂર છે કે આ અંતિમ ચાર હકદારો પ્રથમ ચાર હકદારો કરતા વધારે હકદાર છે, કારણ કે શબ્દ "ફી" યોગ્યતા માટે વાપરવામાં આવે છે જેના કારણે અર્થ એ થશે કે, સદકાઓને તે લોકોની અંદર રાખી દેવો જોઈએ અને તેમના વધારે હકદાર હોવાના કારણે તેઓ વધારે જરૂરિયાતમંદ હોય છે, કારણ કે જે વ્યક્તિ કોઈનો ગુલામ હોય અને કોઈના માલિકીપણા હેઠળ હોય તે સામાન્ય રીતે ફકીરો કરતા વધારે તકલીફમાં છે, એ જ પ્રમાણે જે કોઈનો કરજદાર છે અને લેણદારનો તેનો ઉપર તકાદો છે તે સામાન્ય ગરીબો અને ફકીરો કરતા વધારે તંગીમાં છે કે પોતાના ખર્ચની ફિકરથી પણ વધારે કરજદારના કરજની ફિકર તેના માથે છે.

અને બાકીના ચાર હકદારોમાં સૌ પ્રથમ وَفِي الرَّقَابِ (વફી રિકાબ)નું વર્ણન છે. رِقَابٌ (રિકાબ) رَقَبَةٌ (રકબહ)નું બહુવચન છે. વાસ્તવમાં ગરદનને

رَقَابَ (રકબહ) કહેવામાં આવે છે. સામાન્ય બોલચાલના રૂઢિપ્રયોગમાં એવા વ્યક્તિને "રકબહ" કહેવામાં આવે છે જેની ગરદન કોઈ અન્યની ગુલામીમાં કેદ હોય.

એમાં ફુક્હાના મતભેદ છે કે, "રિકાબ"નો અર્થ આ આયતમાં શું છે ? જમહૂર ફુક્હા અને મુહદીસીનનો મત એ છે કે, તેનો અર્થ તે ગુલામો છે જેમના માલિકોએ કોઈ ચોક્કસ પ્રમાણમાં માલ નક્કી કરીને કહી દીધું છે કે, જો આટલી રકમ અમને મળી જશે તો તમે આઝાદ છો, જેને કુર્આન અને સુન્નતની પરિભાષામાં مُكَاتَب (મુકાતબ) કહેવામાં આવે છે, એવા વ્યક્તિનો માલિક એની પરવાનગી આપી દે છે કે તે વેપાર અથવા મજૂરી દ્વારા માલ કમાય અને માલિકને લાવીને આપે, પ્રસ્તુત આયતમાં "રિકાબ"નો અર્થ એ છે કે તે વ્યક્તિને ઝકાતની રકમમાંથી ભાગ આપીને તેને ગુલામીમાંથી મુક્ત કરાવવા માટે મદદ કરવામાં આવે.

આ પ્રકારના ગુલામો મુફ્ફિસરો અને ફુક્હાની સર્વસહમતીથી وَفِي الرِّقَابِ માં સામેલ છે કે ઝકાતની રકમ તેમને આપીને તેમને ગુલામીમાંથી મુક્ત કરવા માટે સહાય કરવામાં આવે, તદ્દુપરાંત અન્ય ગુલામોને ખરીદીને સ્વતંત્ર કરવા અથવા તેમાં માલિકોને ઝકાતની રકમ આપીને એવો કરાર કરી લેવો કે તેઓ તેમને મુક્ત કરી દેશે, તેમાં ફુક્હા ઈમામોનો મતભેદ છે. જમહૂર ઈમામો અબૂ હનીફા, શાફઈ, અહમદ બિન હમ્બલ (રહ.) વગેરે તેને જાઈઝ નથી સમજતા અને હઝરત ઈમામ માલિક (રહ.) પણ એક રિવાયતમાં જમહૂર ઈમામો સાથે સહમત છે કે, فِي الرِّقَابِ (ફિરિકાબ)નું ફક્ત "મકાતબ" ગુલામોની સાથે ખાસ હોવાનું ફરમાવ્યું છે અને એક રિવાયતમાં ઈમામ માલિક (રહ.)થી પણ એ નકલ થયું છે કે, તે فِي الرِّقَابِ (ફિરિકાબ)માં સામાન્ય ગુલામોને સામેલ કરીને તેની પણ પરવાનગી આપે છે કે ઝકાતની રકમથી ગુલામ ખરીદીને સ્વતંત્ર કરવામાં આવે. (અહકામુલ કુર્આન, ઈબ્ને અરબી, માલિકી)

જમહૂર ઈમામો અને ફકીહો જે તેને જાઈઝ નથી રાખતા તેમની દૃષ્ટિ સમક્ષ એક ફિક્કહી શંકા છે કે જો ઝકાતની રકમથી ગુલામને ખરીદીને આઝાદ કરવામાં આવ્યો તો તેના ઉપર સદકહની વ્યાખ્યા જ સાચી નથી થતી, કારણ કે સદકહ તે માલ છે જે કોઈ હકદારને વળતર વિના આપવામાં આવે, ઝકાતની

રકમ જો માલિકને આપવામાં આવે તો દેખીતું છે કે ન તો તે ઝકાતનો હકદાર છે અને ન જ આ રકમ તેને વિના વળતરે આપવામાં આવી રહી છે અને ગુલામ જે ઝકાતનો હકદાર છે તેને આ રકમ આપવામાં નથી આવી, એ અલગ વાત છે કે આ રકમને દેવાનો ફાયદો ગુલામને પહોંચે છે કે તેને ખરીદીને આઝાદ કરવામાં આવ્યો પરંતુ આ રીતે આઝાદ કરાવવું સદકહની વ્યાખ્યામાં સામેલ નથી થતું અને વાસ્તવિક અર્થને વિના કારણે છોડીને સદકહનો કાલ્પનિક અર્થ લેવો અથવા અન્ય પરોક્ષ અર્થ લેવાની આવશ્યકતા વિના કોઈ યોગ્યતા નથી અને એ પણ દેખીતું છે કે પ્રસ્તુત આયતમાં સદકહના હકદારોનું વર્ણન કરવામાં આવી રહ્યું છે, એટલા માટે "ફીરિકાબ"ના અર્થ તરીકે કોઈ એવી વસ્તુ નથી બની શકતી જેના ઉપર સદકહની વ્યાખ્યા જ સાચી ન ઠરે, જો આ ઝકાતની રકમ જો પોતે ગુલામને આપી દેવામાં આવે તો તે ગુલામની કોઈ મિલકત નથી હોતી તે આપમેળે માલિકનો માલ બની જશે, પછી આઝાદ કરવું અથવા ન કરવું પણ તેના અધિકારમાં રહેશે.

આ ફિક્હી શંકાના કારણે જમહૂર અઈમ્મા અને ફુક્હાએ ફરમાવ્યું કે, "ફીરિકાબ"નો અર્થ ફક્ત "મકાતબ" ગુલામો છે, એનાથી એ પણ જાણ થઈ કે સદકહ અદા થવા માટેની એ શરત છે કે કોઈ હકદારને માલિક બનાવી તેના કબ્જામાં આપી દેવામાં આવે, જ્યાં સુધી હકદારનો માલિકી હક તરીકે કબ્જો નહીં થાય ઝકાત અદા થશે નહીં.

છટ્ટા હકદાર **الْغَارِمِينَ** (અલ ગારિમીન) છે, તે **غَارِمٌ** (ગારિમ)નું બહુવચન છે, જેનો અર્થ **مَدْيُونٌ** (મદ્યૂન) એટલે કે "કરજદાર" છે. આ અગાઉ વર્ણન થઈ ચૂક્યું છે કે પાંચમાં અને છટ્ટા હકદારને શબ્દ "ફી" સાથે વર્ણન કરવામાં આવ્યો છે. હકદાર હોવાના સ્વરૂપમાં પ્રથમ ચાર હકદારો કરતા આ લોકો વધારે હકદાર છે, એટલા માટે ગુલામોને સ્વતંત્ર અને મુક્ત કરાવવા માટે અથવા કરજદારને કરજ અદા કરવા માટે આપવું સામાન્ય ફકીરો અને મિસ્કીનોને આપવા કરતા વધારે શ્રેષ્ઠ છે, શરત એ છે કે આ કરજદારોની પાસે એટલો માલ ન હોય જેનાથી તેઓ કરજ આપી શકે, કારણ કે શબ્દ **غَارِمٌ** (ગારિમ) શબ્દકોષમાં આવા કરજદારને કહેવામાં આવે છે અને અમુક ફુક્હા અને ઈમામોએ શરત પણ લગાવી છે કે, આ કરજ તેમણે કોઈ નાજાઈઝ કામ

માટે ન કર્યું હોય અને જો કોઈ ગુનાહ માટે કરજ લેવું જેમકે દારૂ વગેરે અથવા શાદી-ગમીના નાજાઈઝ કુરિવાજો વગેરે માટે તો આવા કરજદારને ઝકાતના ખાતામાંથી આપવામાં નહીં આવે જેથી તેના ગુનાહો અને ખોટા ખર્ચાઓને પ્રોત્સાહન ન મળે.

સાતમો હકદાર **فِي سَبِيلِ اللَّهِ** (ફી સબીલિલ્લાહ) છે, અત્રે ફરી શબ્દ **فِي** (ફી)નું પુનરાવર્તન કરવામાં આવ્યું છે. તફસીરે કશશાફમાં છે કે, આ પુનરાવર્તનથી તે તરફ ઈશારો કરવાનો મકસદ છે કે આ હકદારો પ્રથમ બધા જ હકદારો કરતા શ્રેષ્ઠ અને ઉત્તમ છે, કારણ એ છે કે તેમાં બે ફાયદાઓ છે; એક તો ગરીબ મુફલિસની મદદ અને બીજું એક દીની સેવામાં સહાયતા, કારણ કે "ફી સબીલિલ્લાહ"નો અર્થ તે "ગાઝી" અને મુજાહિદ છે જેની પાસે શસ્ત્રો અને યુદ્ધનો જરૂરી સામાન ખરીદવા માટે પૈસા નથી અથવા તે વ્યક્તિ જેના માથે હજજ ફરજ થઈ ચૂકી છે પરંતુ હવે તેની પાસે માલ નથી રહ્યો જેનાથી તે ફરજ હજજ અદા કરી શકે. આ બંને કાર્યો કેવળ દીની સેવા અને ઈબાદત છે એટલા માટે ઝકાતના માલને તેના ઉપર ખર્ચ કરવામાં એક મુફલિસની સહાયતા પણ છે અને એક ઈબાદત અદા કરવામાં મદદ પણ છે, એ જ પ્રમાણે ફુકૂહાએ તાલિબે ઈલ્મ (દીની શિક્ષણના વિદ્યાર્થીઓ)ને પણ તેમાં સામેલ કર્યા છે કે તેઓ પણ એક ઈબાદતની અદાયગી માટે ઝકાત લે છે. (રૂહ બ હવાલએ ઝહિરિયહ)

"બદાયેઅ"ના કર્તાએ કહ્યું છે કે, તે વ્યક્તિ જે કોઈ નેક કામ અથવા ઈબાદત કરવા ઈચ્છે છે અને તેની અદાયગીમાં માલની આવશ્યકતા છે તો તે પણ "ફી સબીલિલ્લાહ"માં સામેલ છે, એ શરતે કે તેની પાસે એટલો માલ ન હોય જેનાથી આ કામ પૂર્ણ કરી શકે, જેમકે દીનના શિક્ષણ અને પ્રચાર અને તેના માટે પ્રકાશન વગેરે કે જો કોઈ ઝકાતનો હકદાર આ કામ કરવા ઈચ્છે તો તેની ઝકાતના માલથી સહાય કરવામાં આવે પરંતુ આ માલ માલદાર સાહિબે નિસાબને આપી શકાશે નહીં.

પ્રસ્તુત વિગતથી જાણ થઈ કે, આ બધા જ સ્વરૂપોમાં જે ફી સબીલિલ્લાહનું વિવરણ ઉપસ્થિત છે તેમાં ફકીરી અને જરૂરિયાતમંદ હોવાની શરત સામેલ છે, માલદાર "સાહિબે નિસાબ"ને આ ખાતામાંથી ભાગ મળશે નહીં એ સિવાય કે તેની પાસે ઉપસ્થિત માલ તેની જરૂરિયાતને પૂર્ણ કરી શકતો ન હોય

જે જિહાદ અથવા હજજ માટે આવશ્યક છે તો જો કે નિસાબના માલના પ્રમાણમાં મોજૂદ હોવાના કારણે તેને માલદાર તો કહી શકાય છે જેમકે એક હદીષમાં તેને "ગની" (માલદાર) કહેવામાં આવ્યો છે પરંતુ તે પણ આ સ્વરૂપે ફકીર અને જરૂરિયાતમંદ જ થઈ ગયો કે જેટલા પ્રમાણમાં જિહાદ અથવા હજજ માટે માલની આવશ્યકતા છે તે તેની પાસે મોજૂદ નથી. ફત્હુલ કદીરમાં શૈખ ઇબ્ને હુમામ (રહ.)એ ફરમાવ્યું કે, સદકહની આયતમાં જેટલા હકદારોનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે, દરેકના શબ્દો પોતે તેની દલીલ કરે છે કે આ ગરીબી અને જરૂરિયાતમંદ હોવાની રૂએ હકદાર છે, શબ્દ "ફકીર" અને "મિસ્કીન"માં એ દેખીતું છે કે "રિકાબ", "ગારિમીન" અને "ફી સબીલિલ્લાહ", "ઇબ્નસ્સબીલ"ના શબ્દો પણ એ તરફ ઇશારો કરે છે કે તેમની જરૂરિયાત દૂર કરવા માટે તેમને આપવામાં આવે છે, અલબત્ત ઝકાત વસૂલ કરનાર કારકૂનોને તેમની સેવાના બદલા સ્વરૂપે આપવામાં આવે છે, એટલા માટે તેમાં માલદાર અને ફકીર સમાન રીતે સામેલ છે, જેમકે "ગારિમીન"ના હકદારોમાં વર્ણન થઈ ચૂક્યું છે કે, જે વ્યક્તિના માથે દશ હજાર રૂપિયાનું કરજ છે અને તેની પાસે પાંચ હજાર રૂપિયા મોજૂદ છે તો તેને પાંચ હજાર રૂપિયા જેટલી ઝકાત આપી શકાય છે, કારણ કે જે માલ તેની પાસે મોજૂદ છે તે કરજના કારણે તે પાંચ હજાર રૂપિયા ન હોવા બરાબર જ છે.

તાકીદ (ચેતવણી) :

શબ્દ "ફી સબીલિલ્લાહ"નો શાબ્દિક અર્થ ઘણો પ્રચલિત છે કે, જે કામ માત્ર અલ્લાહની ખુશી માટે કરવામાં આવે તે બધા આ સામાન્ય અર્થના આધારે "ફી સબીલિલ્લાહ"માં સામેલ છે, જે લોકો રસૂલે કરીમ صلی اللہ علیہ وسلمની તફસીર અને બયાન તથા તફસીરના ઇમામોના નિવેદનોથી જૂદો મત અપનાવી ફક્ત શાબ્દિક અનુવાદના આધારે કુર્આને શરીફને સમજવા ઇચ્છે છે અહીંયાં તે ઘણી મોટી ભૂલ કરી બેસે છે કે, શબ્દ "ફી સબીલિલ્લાહ"ને જોઈને ઝકાતના હકદારમાં તે બધા જ કામોને સામેલ કરી આપે છે જે કોઈપણ સ્વરૂપે નેકી અથવા ઇબાદત હોય, દાખલા તરીકે મસ્જિદો, દવાખાનાઓ, મુસાફરખાનાઓ વગેરેના બાંધકામમાં તથા ફૂવાઓ, પુલો, સડકો વગેરે બનાવવામાં; એ જ પ્રમાણે સમાજ સુધારણાની સંસ્થાઓના કર્મચારીઓના પગારોમાં અને તેમની દરેક પ્રકારની ઑફિસ

કામગીરીની જરૂરિયાતમાં તે બધાને ફી સબીલિલ્લાહમાં સામેલ કરી તેમને ઝકાતના હકદાર ઠરાવી દે છે જે સદંતર ખોટું છે અને ઉમ્મતના ઈજ્માઅથી વિરુદ્ધ બાબત છે. સહાબએ કિરામ (રદિ.) કે જેમણે કુર્આન શરીફને રસૂલે કરીમ ﷺ પાસેથી સીધે-સીધું શીખ્યું અને સમજ્યું છે તેમની અને તાબિઈન ઈમામો (રહ.)ની જેટલી પણ તફસીરો આ શબ્દના સંદર્ભમાં નકલ થઈ છે તેમાં આ શબ્દને હાજીઓ અને મુજાહિદો માટે જ ખાસ હોવાનું ઠરાવવામાં આવ્યું છે.

એક હદીષમાં છે કે, “એક વ્યક્તિએ પોતાના એક ઊંટને ફી સબીલિલ્લાહ વક્ફ કરી દીધું હતું તો આપ ﷺ એ તેને કહ્યું કે, આ ઊંટને હાજીઓની મુસાફરીમાં ઉપયોગ કરો.” (મબસૂત સરખસી, પેજ : ૧૦, જિલ્દ : ૩)

તફસીરના ઈમામ ઈબ્ને જરીર અને ઈબ્ને કઘીર (રહ.) કુર્આનની તફસીર હદીષની રિવાયતો દ્વારા જ કરવાના પાબંદ છે, તે સૌએ આ શબ્દ ફી સબીલિલ્લાહને એવા મુજાહિદો અને હાજીઓ માટે ખાસ કરી દીધો છે જેની પાસે જિહાદ અથવા હજજનો સામાન ન હોય અને જે ફુક્હાએ તાલિબે ઈલ્મો અથવા બીજા નેક કાર્યો કરનારને તેમાં સામેલ કર્યા છે તે એ શરતની સાથે કર્યા છે કે તેઓ ફકીર અને જરૂરિયાતમંદ હોય અને એ દેખીતું છે કે ફકીર અને જરૂરિયાતમંદ તો પોતે જ ઝકાતમાં સૌથી પહેલાં હકદાર છે, તેને ફી સબીલિલ્લાહના અર્થમાં સામેલ ન કરવામાં આવ્યો હોત જ્યારે કે તે પણ ઝકાતનો હકદાર હતો પરંતુ ચારે ઈમામો અને ઉમ્મતના ફુક્હામાંથી કોઈએ પણ એવું કર્યું નથી કે સામાજિક સંસ્થાઓ, મસ્જિદો કે મદ્રસાઓના બાંધકામ કે તેની અન્ય જરૂરિયાતોને ઝકાતના હકદારમાં સામેલ કરી હોય, બલકે તેના વિરુદ્ધ તેની સ્પષ્ટતાઓ રજૂ કરી છે કે ઝકાતના માલમાંથી આ વસ્તુઓ માટે ખર્ચ કરવો જાઈઝ નથી. હનફી ફિક્હમાં શમ્સુલ અઈમ્મહ સરખસી (રહ.)એ મબસૂત (પેજ : ૩૦૨, જિલ્દ : ૨) અને સરહે સીર (પેજ : ૨૪૪, જિલ્દ : ૪) અને મુખ્તસર ખલીલ (પેજ : ૧૬૧, જિલ્દ : ૧)માં અને ફુક્હા હનાબીલામાંથી مُؤَفَّق (મુવફ્ફક)ના અર્થમાં તેને સંપૂર્ણ વિગતથી લખ્યું છે.

તફસીરના ઈમામ અને ઉમ્મતના ફુક્હાના પ્રસ્તુત ખુલાસાઓ ઉપરાંત જો એક વાત ઉપર વિચાર કરી લેવામાં આવે તો એક વાત સમજવા માટે બિલકુલ પૂરતી છે, તે એ કે જો ઝકાતના મસ્અલામાં એટલું સામાન્યપણુ હોત કે બધી જ

ઈબાદતો અને આજ્ઞાપાલન તથા દરેક પ્રકારની નેકી ઉપર તેને ખર્ચ કરવો તેમાં સામેલ હોય તો પછી કુર્આનમાં આ આઠ હકદારોનું વર્ણન નઊઝુબિલ્લાહ બિલકુલ વ્યર્થ થઈ જાય છે અને રસૂલે કરીમ ﷺના હુકમો પણ કે જે પ્રથમ આ જ હેતુસર વર્ણન થઈ ચૂક્યા છે કે આપ ﷺએ ફરમાવ્યું કે, અલ્લાહ તઆલાએ સદકહના હકદારો નક્કી કરવાનું કામ નબીને પણ સોંપ્યું નથી, બલકે પોતે જ તેના આઠ હકદારો નક્કી કરી દીધા છે.

તો જો ફી સબીલિલ્લાહના અર્થમાં બધી જ ફરમાંબરદારીઓ અને નેકીઓ સામેલ હોય અને તેમાંથી દરેકમાં ઝકાતનો માલ ખર્ચ કરી શકાય તો પછી નઊઝુબિલ્લાહ આ નબવી ફરમાન બિલકુલ ખોટું ઠરે છે. જાણ થઈ કે "ફી સબીલિલ્લાહ"ના શાબ્દિક અર્થથી જે નાવાકેફ લોકોને સમજમાં આવે છે તે અલ્લાહ તઆલાનો કહેવાનો અર્થ નથી, બલકે અર્થ એ છે જે રસૂલે કરીમ ﷺના આદેશો અને સહાબા (રઠિ.) તથા તાબિઈન (રહ.)ની સ્પષ્ટતાઓથી સાબિત થયું છે.

આઠમો હકદાર **ابْنُ السَّبِيلِ** (ઈબ્ન સ્સબીલ) છે. **سَبِيل** (સબીલ)નો અર્થ "માર્ગ" અને ઈબ્નનો અર્થ વાસ્તવમાં તો પુત્ર માટે બોલવામાં આવે છે પરંતુ અરબી રૂઢિપ્રયોગમાં "ઈબ્ન" અને "અબ" તથા "અખ" વગેરે શબ્દો એવી વસ્તુઓ માટે પણ બોલવામાં આવે છે જેનો કોઈની સાથે ગાઢ સંબંધ હોય, આ રૂઢિપ્રયોગ પ્રમાણે "ઈબ્ન સ્સબીલ" "વટેમાર્ગુ" અથવા "મુસાફિર"ને કહેવામાં આવે છે, કારણ કે તેનો ગાઢ સંબંધ માર્ગ સાથે જોડાયેલો છે અને તે પોતાની ઈચ્છિત મંઝિલ સુધી પહોંચવા માટે માર્ગ ઉપર રહેશે અને ઝકાતના હકદારમાં તેનો અર્થ તે મુસાફિર છે જેની પાસે સફરમાં જરૂરિયાત પ્રમાણે માલ મોજૂદ ન હોય, જો કે તે પોતાના વતનમાં કેટલોય માલ ધારણ કરતો હોય, આવા મુસાફિરોને ઝકાતનો માલ આપી શકાય છે જેનાથી તે પોતાની મુસાફરીની જરૂરિયાતોને પૂરી કરી લે અને પોતાના વતન પરત જઈ શકે.

અહીંયાં સુધી આ આઠ હકદારોનું વર્ણન પૂર્ણ થઈ ગયું, જે પ્રસ્તુત આયતમાં સદકહ અને ઝકાત વિશે વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે, હવે અમુક એવા મસ્અલાઓ વર્ણન કરવામાં આવે છે જેનો સંબંધ તે બધા જ હકદારો માટે સરખો છે.

મસ્અલ-એ-તમલીક (માલિકી ધોરણે આપી દેવું) :

જમહૂર ફુક્હા એ બાબતે સહમત છે કે, ઝકાતના પ્રસ્તુત નક્કી કરવામાં આવેલ આઠ હકદારોમાં પણ ઝકાત અદા થવા માટેની શરત એ છે કે, આ હકદારોમાંથી કોઈ હકદારને ઝકાતના માલનો સંપૂર્ણ કબ્જો આપી દેવામાં આવે, માલિકી હક સાથે કબ્જો આપ્યા વિના જો કોઈ માલ તેમના ફાયદા માટે ખર્ચ કરવામાં આવ્યો તો તેનાથી ઝકાત અદા થશે નહીં. એ જ કારણે તે ચારે ઈમામો અને ઉમ્મતના જમહૂર ફુક્હા એ બાબત ઉપર સહમત છે કે ઝકાતની રકમ મસ્જિદો, મદ્રસા, હોસ્પિટલો, યતીમખાના વગેરેના બાંધકામમાં અથવા તેની જરૂરિયાતોમાં ખર્ચ કરવી જાઈઝ નથી, જો કે એ બધી વસ્તુઓથી તે ફકીરો અને અન્ય લોકોને લાભ પહોંચે છે જેઓ ઝકાતના હકદાર છે પરંતુ તેમનો માલિકી હક આ વસ્તુઓ ઉપર ન હોવાના કારણે તેનાથી ઝકાત અદા થશે નહીં.

અલબત્ત, યતીમખાનાઓ (અનાથાલયો)માં જો અનાથોના જમવા, કપડાં વગેરેને માલિકી હકના સ્વરૂપે આપવામાં આવે તો ફક્ત આ ખર્ચની મર્યાદા સુધી ઝકાતની રકમ ખર્ચ થઈ શકે છે, એ જ પ્રમાણે હોસ્પિટલોમાં જે દવા જરૂરિયાતમંદ ગરીબોને માલિકી હકે આપવામાં આવે તેટલી કિંમતને ઝકાતની રકમમાંથી ખર્ચ કરી શકાય છે, એ જ પ્રમાણે ઉમ્મતના ફુક્હાની સ્પષ્ટતા છે કે લાવારિસ મચિયતના કફનની રકમ ઝકાતમાંથી લગાવી શકાતી નથી, કારણ કે મચિયત પોતે માલિક હોવાની ક્ષમતા ધરાવતી જ નથી, હા ! એવું થઈ શકે છે કે ઝકાતની રકમ કોઈ ગરીબ હકદારને આપવામાં આવે અને તે પોતાની રાજી-ખુશીથી આ રકમથી લાવારિસ મચિયતના કફનમાં ખર્ચ કરે, એ જ પ્રમાણે જો આ મચિયતના માથે કરજ છે તો તે કરજની રકમ ઝકાતમાંથી સીધે-સીધી આપી શકાતી નથી, તેનો ગરીબ વારસદાર ઝકાતનો હકદાર હોય તો તેને માલિકી હકે રકમ આપી શકાય છે અને તે વ્યક્તિ આ રકમનો પોતે માલિક બનીને પછી પોતાની રાજી-ખુશીથી આ રકમથી મચિયતનું કરજ અદા કરે તો તેવું થઈ શકે છે, એ જ પ્રમાણે સામાજિક સુધારણાના બધા કાર્યો જેમકે કૂવા, પુલ, સડક વગેરેના બાંધકામમાં તેનો લાભ ઝકાતના હકદારોને જ મળે છે પરંતુ તેમાં કોઈનો માલિકી હકે કબ્જો ન હોવાના કારણે..... ઝકાત અદા થશે નહીં.

આ મસ્જલ્લાઓમાં ચારે મુજ્તહિદ ઇમામો અબૂ હનીફા, શાફઈ, માલિક, અહમદ બિન હમ્બલ (રહ.) અને જમહૂર ઉમ્મતના ફુકહા સહમત છે. શમસુલ અઈમ્મહ સરકશીએ આ મસ્જલ્લામાં ઇમામ મુહમ્મદ (રહ.)ની કિતાબોની શરહ મબસૂત અને શર્હે સિયરમાં સંપૂર્ણ સંશોધન અને વિગત સાથે લખ્યું છે તથા શાફઈ, માલિકી અને હમ્બલી ફુકહાની પ્રચલિત કિતાબોમાં તેની સ્પષ્ટતાઓ મોજૂદ છે.

શાફઈ ફકીહ ઇમામ અબૂ ઉબયદે "કિતાબુલ અમવાલ"માં ફરમાવ્યું કે, મયિત તરફથી તેના કરજની અદાયગી અથવા તેના કફન-દફનના ખર્ચમાં તથા મસ્જિદોના બાંધકામમાં નહેર ખોદવામાં વગેરેમાં ઝકાતનો માલ ખર્ચ કરવો જાઈઝ નથી, કારણ કે સુફિયાન ધૌરી (રહ.) અને બધા જ ઇમામો એ બાબત ઉપર સહમત છે કે તેમાં ખર્ચ કરવાથી ઝકાત અદા થશે નહીં, કારણ કે આ તે આઠ હકદારોમાંથી નથી જેમનું વર્ણન કુર્આને કરીમમાં આવ્યું છે.

એ જ પ્રમાણે હમ્બલી ફકીહ મુવઝ્ઝિક (રહ.)એ લખ્યું છે કે, આ હકદારો સિવાય જેમનું વર્ણન કુર્આને કરીમમાં ઉપસ્થિત છે અન્ય કોઈ નેક કામમાં ઝકાતનો માલ ખર્ચ કરવો જાઈઝ નથી, જેમકે મસ્જિદો બનાવવી અથવા કૂવા કે પાણીની પરબો, પૂલો, સડકો બાંધવી અથવા મરામત કરવી અથવા મુરદાઓના કફન-દફનમાં ખર્ચ કરવો, યા તો મહેમાનોને ખાવું ખવડાવવું; આ કામો નિ:શંક સવાબના કારણો છે પરંતુ સદકાતના હકદારોમાંથી નથી.

મલિકુલ ઉલમાએ ફદાયેઅમાં ઝકાતની અદાયગી માટે માલિકીપણાની શરત માટે એ દલીલ આપી છે કે, કુર્આનમાં સામાન્ય ઝકાત અને વાજિબ સદકાઓનો શબ્દ اِيْتَاء (ઈતાઅ)ની સાથે વર્ણન કરવામાં આવ્યો છે.

اَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ (૨:૨૭૭, ૯:૫ અને ૧૧, ૨૨:૪૧)
 وَآتَوُا الزَّكَاةَ (૨:૪૩, ૮૩:૧૧૦, ૪:૭૭, ૨૨:૭૮, ૨૪:૫૬, ૭૩:૨૦)
 وَابْتِئَاءِ الزَّكَاةِ (૨૧:૭૩, ૨૪:૩૭) اَتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ (૬:૧૪૧)

વગેરે અને શબ્દ اِيْتَاء (ઈતાઅ) શબ્દકોષમાં عَطَاء (અતાઅ) કરવાના અર્થમાં આવે છે. ઇમામ રાગિબ અરફહાનીએ મુફરદાતુલ કુર્આનમાં ફરમાવ્યું,

وَالْإِيْتَاءُ الْإِعْطَاءُ، وَحُصَّ وَضِعُ الصَّدَقَةِ فِي الْقُرْآنِ بِالْإِيْتَاءِ

"ઈતાઅ"નો અર્થ "અતાઅ" (આપી દેવું) થાય છે અને દેખીતું છે કે, કોઈને કોઈ વસ્તુ આપવાનો સાચો અર્થ એ જ છે કે તેને તે વસ્તુનો માલિક બનાવી દેવામાં આવે.

ઝકાત ઉપરાંતના સદકાઓમાં પણ શબ્દ "ઈતાઅ" કુર્આને કરીમમાં માલિક બનાવી દેવા માટે જ ઉપયોગ થયો છે, દાખલા તરીકે **أَتُوا النِّسَاءَ صَدُقَاتِهِنَّ** એટલે કે, "સ્ત્રીઓને તેમની મહર આપી દો." દેખીતું છે કે, મહરની અદાયગી ત્યારે જ પૂર્ણ થાય છે જ્યારે કે મહરની રકમ માલિકી કબ્જા સાથે આપી દેવામાં આવે.

બીજું એ કે, કુર્આને કરીમમાં ઝકાતને સદકહના શબ્દથી ઓળખાવી છે, દાખલા તરીકે **أَنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ** અને સદકહનો સાચો અર્થ એ જ છે કે, કોઈ ફકીર અથવા જરૂરિયાતમંદને તેનો માલિક બનાવી દેવામાં આવે.

કોઈને ખાવું ખવડાવી આપવું અથવા સામાન્ય સુધરાઈના કામોમાં ખર્ચ કરવું સાચા અર્થમાં સદકહ કહેવાતો નથી. શૈખ ઈબ્ને હમામ (રહ.)એ "ફતહુલ કદીર"માં લખ્યું છે કે, સદકહની વાસ્તવિકતા એ જ છે કે કોઈ ફકીરને તે માલનો માલિક બનાવી દેવામાં આવે, એ જ પ્રમાણે ઈમામ જરસાસે "અહકામુલ કુર્આન"માં ફરમાવ્યું કે સદકહનો શબ્દ માલિકીનું જ નામ છે.

(જરસાસ, પેજ : ૧૫૨, જિલ્દ : ૨)

ઝકાત અદા થવા વિશે અમુક મહત્વના મસ્અલાઓ :

સહીહ હદીષમાં મસ્અલો છે કે, રસૂલે કરીમ **ﷺ**એ હઝરત મઆઝ (રદિ.)ને સદકહ વસૂલ કરવા વિશે આ સૂચના આપી હતી, **خُدْهُمَانٌ أَعْنِيَّاهُمْ** એટલે કે, "સદકહ મુસલમાનોના માલદારો પાસેથી લઈને તેમના જ ફકીરોમાં વહેંચી આપો." આ બીનાએ ફુહુહાએ ફરમાવ્યું કે, વિના જરૂરતે એક શહેર અથવા વસ્તીની ઝકાત બીજા શહેર કે વસ્તીમાં મોકલવામાં ન આવે, બલકે તે જ શહેર અને વસ્તીના ફકીરો તેના વધારે હકદાર છે, અલબત્ત જો કોઈ વ્યક્તિના સગાં-વહાલાં અન્ય શહેરમાં રહે છે અને તે ગરીબ છે તો પોતાની ઝકાત તેમને મોકલી શકાય છે, કારણ કે રસૂલે કરીમ **ﷺ**એ તેમાં બમણા સવાબની ખુશખબરી આપી છે.

એ જ પ્રમાણે જો કોઈ બીજી વસ્તીના લોકો ભૂખે મરી રહ્યા છે અને પોતાના શહેરના લોકો કરતા તેઓ વધારે જરૂરિયાતવાળા હોય તો ત્યાં પણ મોકલી શકાય છે, કારણ કે સદકહ આપવાનો હેતુ ફકીરોની જરૂરિયાતોને પૂરી કરવાનો છે, એ જ કારણે હઝરત મચાઝ (રદ્દિ.) યમનના સદકહમાં મોટા ભાગે કપડાં લેતા હતા જેથી ગરીબ મુહાજિરો માટે મદીના તરિયબહમાં મોકલાવી આપે. (કુર્તુબી બ હવાલએ દારકતની)

જો એક વ્યક્તિ પોતે એક શહેરમાં રહે છે અને તેનો માલ બીજા શહેરમાં છે તો જે શહેરમાં પોતે રહે છે તે ગણતરીમાં લેવાશે, કારણ કે ઝકાત અદા કરવા માટે આ જ ચોક્કસ વ્યક્તિ જવાબદાર છે. (કુર્તુબી)

મચ્અલો :

જે માલની ઝકાત વાજિબ છે તેની અદાયગી માટે એ પણ જાઈઝ છે કે, તે જ માલનો ચાલીસમો ભાગ કાઢીને હકદારોને આપવામાં આવે, જેમકે વેપારનું કાપડ, વાસણો, ફર્નિચર વગેરે અને એ પણ છે કે ઝકાતના પ્રમાણમાં માલની કિંમત કાઢીને તે હકદારોમાં વહેંચણી કરે. સહીહ હદીષોથી આવું કરવું સાબિત છે. (કુર્તુબી) અને અમુક ફુક્હા ઈમામોએ ફરમાવ્યું કે, આ યુગમાં રોકડ કિંમત જ આપવી ઉત્તમ છે, કારણ કે ગરીબોની જરૂરિયાતો વિવિધ પ્રકારની અને ભિન્ન-ભિન્ન છે, રોકડ રકમને કોઈપણ જરૂરત પૂરી કરવાના કામમાં લઈ શકાય છે.

મચ્અલો :

જે વ્યક્તિ પોતાને મૌખિક રીતે અથવા પોતાની પ્રવૃત્તિથી ઝકાતનો હકદાર અથવા જરૂરિયાતમંદ હોવાનું જાહેર કરે અને સદકહ વગેરેનો સવાલ કરે તો શું આપનાર માટે જરૂરી છે કે તેની વાસ્તવિક પરિસ્થિતિની તહકીક કરે અને આવી તહકીક વિના સદકહ ન આપે ? તે વિશે હદીષની રિવાયતો અને ફુક્હાના નિવેદનો એ છે કે તેની જરૂરત નથી, બલકે તેની જાહેર પરિસ્થિતિ જોઈને જો એવી ધારણા મજબૂત રીતે બંધાઈ જાય કે આ વ્યક્તિ વાસ્તવમાં ગરીબ અને જરૂરિયાતમંદ છે તો તેને ઝકાત આપી શકાય છે, જેમકે હદીષમાં છે કે રસૂલે કરીમ ﷺની સેવામાં અમુક લોકો ખૂબ જ દયનીય પરિસ્થિતિમાં આવ્યા, આપ

ﷺએ તેમના માટે લોકો પાસેથી સદકહુ ભેગો કરવા માટે કહ્યું, જ્યારે પૂરતા પ્રમાણમાં ભેગું થઈ ગયું તો તેમને આપવામાં આવ્યું. આપ ﷺ એની જરૂરત ન સમજી કે આ લોકોની વાસ્તવિક પરિસ્થિતિની તહકીક કરે. (કુર્તુબી)

અલબત્ત, કુર્તુબીએ અહકામુલ કુર્આનમાં ફરમાવ્યું કે સદકહુના હકદારોમાંથી એક કરજદાર પણ છે, જો કોઈ વ્યક્તિ એવું કહે કે મારા માથે આટલું કરજ છે તેને અદા કરવા માટે મને ઝકાતની રકમ આપવામાં આવે તો આ કરજની સાબિતી તેની પાસેથી માંગવી જોઈએ. (કુર્તુબી) અને દેખીતું એ છે કે, "ગારિમ", "ફી સબીલિલ્લાહ" અને "ઈબ્ન સસબીલ" વગેરેમાં પણ આવી તહકીક કરી લેવી કોઈ મુશ્કેલ કામ નથી, આ હકદારોની યોગ્ય મોકા પ્રમાણે તહકીક કરી લેવી જોઈએ.

મસઅલો :

ઝકાતનો માલ પોતાના નજીકના સગાં-વહાલાંઓને આપવો વધારે સવાબનું કારણ છે પરંતુ પતિ-પત્ની અથવા માં-બાપ અને અવલાદ પરસ્પર એકબીજાને નથી આપી શકતા, કારણ એ છે કે તેમને આપવું એક સ્વરૂપે પોતાની પાસે રાખવા સમાન જ છે, કારણ કે આ લોકોના ખર્ચાઓ મોટે ભાગે સરખા હોય છે, પતિએ જો પત્નીને અથવા પત્નીએ જો પતિને ઝકાત આપી દીધી તો વાસ્તવમાં તે પોતાના માટે જ તેનો ઉપયોગ કરી રહ્યા છે, એ જ પ્રમાણે માં-બાપ અને અવલાદની બાબતમાં પણ આ જ હુકમ છે, અવલાદની અવલાદ એટલે કે દાદા-પરદાદા વિશે પણ આ જ હુકમ છે કે તેમને ઝકાત આપવી જાઈજ નથી.

મસઅલો :

જો કોઈ વ્યક્તિએ કોઈ વ્યક્તિને પોતાની ધારણા પ્રમાણે ઝકાતનો હકદાર સમજીને ઝકાત આપી દીધી, પાછળથી ખબર પડી કે તે તેનો જ ગુલામ અથવા કાફિર હતો તો ઝકાત અદા થશે નહીં ફરીવાર આપવી પડશે, કારણ કે ગુલામની મિલકત તો માલિકની જ મિલકત હોય છે, તે ઝકાતનો માલ તેની મિલકતમાંથી નીકળ્યો જ નથી એટલા માટે ઝકાત અદા થશે નહીં અને કાફિર તો ઝકાતનો હકદાર હોતો જ નથી.

આ ઉપરાંત જો પાછળથી એવું સાબિત થાય કે, જેને ઝકાત આપવામાં

આવી છે તે માલદાર અથવા હાશિમી સચ્ચિદ છે અથવા પોતાનો બાપ અથવા બેટો કે પત્ની કે પતિ છે તો ઝકાત ફરી આપવી જરૂરી નથી, કારણ કે ઝકાતની રકમ તેની મિલકતમાંથી નીકળીને સવાબના સ્થળે પહોંચી ચૂકી છે અને હકદાર નક્કી કરવામાં જે ભૂલ અંધારામાં રહીને અથવા તો ગલતીના કારણે થઈ ગઈ તે મા'ફ છે. (દૂરે મુખ્તાર) સદ્દકહની આયતની તફસીર અને તેના વિશે વિગતવાર આવશ્યકતા પ્રમાણે જરૂરી મસ્અલાઓ પૂર્ણ થયા.

વિગતવાર વાંચવા માટે મઆરિફુલ કુર્આન ગુજરાતીના ભાગ-૫ માં
સૂરએ તવબહની તફસીર વાંચો.

www.maarifulquran.org
Hazrat Maulana Mufti Muhammed Shah Sa. (R.A.)
Writer
Ilyas Patel (Khanpuri)
Translator
Hazrat Maulana Ismail Bhuta Sa.
Publisher
Mohtameem: Jamiatul Banaat Tankaria